

Kur'an ve
İslami İlimlerin Anlaşılmasında
Tarihin Önemi

Editör
M. Mahfuz SÖYLEMEZ

Editör Yrd.
Şevket KOTAN - Hüseyin SARIKAYA

Ankara Okulu Yayınları
Ankara 2013

İSLAM BİLİMLERİ VE YÖNTEMİ AÇISINDAN TARİHİN ANLAM VE ÖNEMİ

Hasan ONAT*

Bazı Temel Varsayımlar

-Geçmiş ve tarih her ne kadar zaman zaman birbirinin yerine kullanılıyor ise de, birbirinden farklıdır. Yaşananların, geride kalanların bütünü "geçmiş"tir; geçmişte kalmıştır. Ancak mevcut ya da "bugün", "geçmiş"in devamı olup, geçmiş üzerinden algılanmaktadır. Tarih esas itibariyle insan zihnindeki geçmişle ilgili algılara dayalı olarak inşa edilen bir söylemdir, bir anlayıştır.

-Tarih, tıpkı insan hafızası gibi sürekli yeniden inşa edilmektedir.

-Müslümanların tarih telakkilerinde "süreç" algısı çoğu zaman göz ardı edilmiştir. Hatta "süreç"lerle ilgili bir bilincin geliştiğini ve etkin olduğunu destekleyecek veriler bulmak pek kolay değildir.

-İlim ve bilim kavramları özde aynı anlama gelmektedir. Bilim, her ne kadar birtakım olgulara dayalı olsa da, bütünüyle insan ürünüdür.

-Kur'an'ın dışındaki her türlü bilgi beşeri bilgidir, sonuna kadar her türlü tenkit ve tahlile açıktır.

-Kur'an nasıl Allah'ın ayeti ise, aynı şekilde akıl da, tabiat da Allah'ın ayetidir. Bu sebepten akıl, bilim ve vahiy daima birbirini tamamlar.

-Bilimde kesinlikten söz edilemez.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi; www.hasanonat.net

-Bilimsel birikim, insanlığın ortak tecrübesini içinde barındıran, en azından savunulabilen doğrularla inşa edilen, evrensel boyut taşıyan bir birikimdir.

-Postmodern süreçte ortaya çıkan dijital kuşatılmışlık, insanlığın içine sürüklendiği "varoluşsal boşluk"u derinleştirmekte, hayal ile hakikat arasındaki sınırları eriterek, küresel ölçekte etkin olan "yüksek anlam bilinci"nin gelişmesini engellemekte, kimlik çatışmasını kalıcı hale getirmekte ve dünyada insanca yaşayabilmenin temel ortak paydasını ortadan kaldırmaktadır. İnsanın, hayata tutunabilmek için en azından savunulabilecek kadar sağlam bilgiye ihtiyacı vardır. Bu ise ancak bilimsel yöntemle elde edilebilir.

-Bütün olumsuzluklarına rağmen, gelecek için tek ümit ışığının "bilim" ve "bilimsel yöntem" olduğu düşünülmektedir.

-Tarih bilgi ve bilinci olmadan geçmişi anlamak da, gerekli dersleri çıkartmak da, sağlıklı bir gelecek inşa etmek de mümkün değildir.

-Mevcut Batı uygarlığının ve mevcut bilimsel birikimin temelinde Müslümanların ürettikleri ve daha çok Endülüs kanalıyla Batı'ya intikal eden tecrübe ve birikim yatmaktadır.

-Bugünkü gelinen noktada Batılı bilim paradigmasının, uygarlık anlayışının kendini yenilemesi ve yüksek evrensel değerlerin yeniden inşasına imkan sağlaması pek mümkün görünmemektedir. Bilimin ve teknolojinin getirdiği güç artışı ve silahlanma yarışı insanlığın geleceğini tehdit etmektedir. Postmodern düşünce akli itibarsızlaştırmış, bilimin içini boşaltmıştır. Fıtratı zorlayan teknolojinin tahribatı, dünyanın yaşanılabilir bir mekan olma vasfını yitirmesine sebep olmaktadır. Bu bakımdan insanlığın yeni bir bilim anlayışına ve yeni bir değerler sistemine, hatta yeni bir uygarlığa ihtiyacı vardır.

-İnsanlığın geleceği açısından Kur'an'ın öncülük ettiği insan, bilim, değer, evren ve medeniyet algısının yeniden keş-

fedilmesine; kök değerler üzerinden yeniden inşa edilmesine şiddetle ihtiyaç vardır. Müslümanların bu inşada etkin rol alabilmeleri için süreç merkezli yeni bir tarih anlayışına, aklı yeniden keşfetmelerine, bilimin gücüne sahip olarak daha insani bir teknoloji yaratmalarına ihtiyaç vardır.

-Müslümanlar mevcut durumda akıl, bilgi ve bilim düşmanlığını din ile meşrulaştırma sürecine girmişlerdir. Bunun adı kendi kendini yok etmedir. Bundan kurtulmanın yolu İslam'ı Kur'an'ın kurucu ilkeleri doğrultusunda yeniden anlamak, Müslümanların birikimine eleştirel çerçevede yaklaşmak ve insanlığın evrensel boyut taşıyan birikimine yeniden talip olmaktan geçer.

-Bu söylediklerimiz, adı üstünde "varsayım"dır. Tebliğin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı mülahazasıyla yazılmıştır. Tebliği sunan, içi dolu olan bu argümanları savunabileceği kanaatindedir.

-Bu tebliğ İslam'ı ve Müslüman kültürü bilimsel yöntemlerle anlamamanın, İslam'ın bize yüklediği bir sorumluluk olduğu mülahazasıyla ve özellikle ilahiyat fakültesini, "üniversite"nin içinde evrensel ölçekte bilim üretmesi gereken bir bilim yuvası olarak değerlendirerek hazırlanmıştır.

Temel Amaç: Bu tebliğin amacı bilim, bilimsel yöntem, İslam bilimleri ve tarih bilinci konusunda farkındalık yaratmaya katkı sağlamak ve yeni bir İslam Bilim Geleneği'nin inşasının mümkün olduğunu ortaya koymaktır. Evrensel ölçekte bilim ve değer üretmek üzere olabilmek için öncelikle sağlıklı tarih bilgi ve bilincine ihtiyaç vardır. Müslümanlar on dört asrı aşan süreçte muazzam bir beşeri birikim yaratmışlardır. Ne var ki, süreçlerle ilgili duyarsızlık, Müslümanları maziye ve malumata mahkum etmekte, "gelişme", "yeniden düşünme", "katkı sağlama", "yeni bir şey yaratma" gibi gelecek inşasının gereği olan arayışlardan uzak tutmaktadır. Müslümanların bugün Temel İslam Bilimleri olarak adlandırılan, Kelam, Usul-i Fıkıh, Fıkıh, Tefsir, Hadis, Tasavvuf, İslam Mezhepleri

Tarihi gibi alanlarda bir araya getirilmeye çalışılan birikimi, mevcut bilim ve tarih algısı ile yeniden üretilmeyi bırakın, doğru anlaşılmaya bile elverişli değildir. Biz, temel eksikliğin sorunlu tarih bilgi-bilinci ve yöntem eksikliği olduğunu düşünürüz. Geçmiş her ne şekilde olursa olsun kutsallaştırılanların zihninde "gelişme" fikri olmaz. Kutsalla uğraşmanın bireysel tatmini ile yetinenler, maziye ve malumata mahkum olmak zorunda kalırlar. Yöntem bilinci olmadan bilimden ve bilimsellikten söz edilemez. Felsefe ve tarih bilinç ve birikimi yoksa, en ileri aşamada teknik ve yöntem birbirine karıştırılır. Eskiler ne güzel demişler: "Usul olmadan vusul olmaz." diye.

Müslümanların tarih algıları biraz sorunlu olduğu için, İslam'ın kurucu ilkeleri ile onların anlaşılma biçimleri ve kurumsallaşma arasındaki irtibat doğru anlaşılmamaktadır. Kur'an'ın herhangi bir ayeti insan aklı ile buluştuğu andan itibaren, ortaya çıkan her şey, özü itibarıyla "yorum"dur ve beşeridir. İslam'la ilgili her türlü kurumsallaşma da beşeridir. Müslümanların İslam algısı, değişerek, dönüşerek, yer yer farklılaşarak günümüze ulaşmıştır. Tek bir İslam algısı yoktur. İşte tebliğin ikinci amacı, Müslümanların unuttukları "süreç"lerle ilgili algıya ve İslam anlayışlarının değişerek, dönüşerek, hatta zaman zaman farklılaşarak bugüne geldiğine dikkat çekmektir.

Tebliğin üçüncü amacı, bugün özellikle ilahiyat fakültelerinde ciddi emek harcanarak gerçekleştirilen çalışmaların bir "birikim" oluşturup oluşturmadıklarını sorgulamak; yapılan faaliyetin İslam Bilim Geleneği'nin veya herhangi bir bilim geleneğinin devamı olup olmadığına dikkat çekmektir. Bu doğrultuda yeni bir bilim geleneğinin yaratılıp yaratılmayacağına da tartışılması gerekmektedir.

Tebliğin dördüncü amacı, sadece tarih bilinci ile sürekli kendini inşa eden "bilim" in gelecek tasarımına imkan sağlayacağını, bilgi ve bilimin gücüne sahip olamayanların, asla özne olamayacaklarını Müslümanlara hatırlatmaktır.

Bilgi

Bilgi, kendi varlığının farkında olan insanın, kendisini, kendi iç dünyasında ve etrafında olup bitenleri, evreni anlama ve anlamlandırma çabasının sonucu olarak, bilinçlilik halini doğuran bilme faaliyetini anlamlı kılan, bilme eyleminin karşılığı olan her şeydir. Bilgi, en temelde, doğrudan insanın varlık yapısı ile ilgilidir; insan, yaratılışı gereği, farkına vardığı her şeyi (varlık, olay, olgu, duygu, düşünce...) tanımak, anlamak ve imkanlar nispetinde açıklamak ister. İnsan, yapısı gereği, şüphe eder, soru sorar, merak eder. İnsan, ilgisini çeken her şeyi anlamak; zihnine takılan her soruya cevap bulmak; kısaca "bilmek" ister. İnsanın varlığını sürdürebilmesi, "bilme"sine bağlıdır. "Bilmek" de ancak "bilgi" ile gerçekleşebilir. İnsanın insanlığını gerçekleştirmesi de, kültür ve uygarlık yaratması da, ancak bilgi ile mümkün olabilir.

Bilgi, genelde "bilen insan ile bilinen şey (nesne) arasındaki ilişki" şeklinde tanımlanmaktadır. Aslında, "bilen" (süje) ile bilinen (nesne) arasındaki "ilişki", bilgiden çok insanın dışındaki varlıklarla ilgili bilgiye giden süreci anlatmaktadır. Dış dünyada milyarlarca şeyin var olduğunu beş duyumuzla, yani görerek, işiterek, dokunarak, tadarak, koklayarak anlarız. İşte dış dünyadaki varlıkların zihnimize bıraktığı ize bilgi adını vermekteyiz. Ancak, bizim bilgimiz, sadece dış dünyada yer alan varlıkların bilgisinden ibaret değildir. Yaşarken edindiğimiz her türlü tecrübe de, olup bitenlerle ilgili oluşan kanaatler de bilgi olarak zihnimize yer alır. Bilgi insanın zihninde kavramsal olarak veya başka bir şekilde karşılık bulan her şeydir. Bu somut varlıkların bilgisi de olabilir, soyut bilgi de olabilir. Hatta birtakım fiiller hakkındaki algı da bilgidir. Kısaca, bilmek fiiline karşılık olan her şey bilgidir. Diğer insanlar bizim bilgimizin içeriğine katılmasalar bile, biz bilgiyi onlarla paylaşabiliriz. Bilgi, düşünmemizi sağlayan araçlardır; insan bilginin kalıpları olan kelimelerle ve kavramlarla düşünür.

Bir başka açıdan bakıldığında bilginin doğrudan insanın ilgi alanına giren her şeyi anlamlandırması ile ilgili olduğu da görülecektir. İnsan beyninde kayıtlı olan, bir anlam çerçevesine yerleştirilmiş her şey bilgidir. Anlama, geçmişe doğru işleyen bir faaliyettir. Bu faaliyet daima akılda mevcut olan verilerle gerçekleştirilir. Bu sebepten, düşünmeyi, anlamayı, açıklamayı ve anlatmayı mümkün kılan her şeye bilgi adını vermek de imkan dahilindedir.

Anlatmaya çalıştığımız hususlar, bilginin bütünüyle insan ürünü olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan veri ile bilgi arasındaki ilişkiye dikkat çekmek gerekmektedir. Dış dünyadan beş duyumuz vasıtasıyla bize ulaşan her türlü uyarı "veri"dir. Veriler akıl tarafından bilgiye dönüştürülerek bellekte yer bulur. Dolayısıyla hiçbir bilgi, ne hakkında ve ne ile ilgili olursa olsun, insan belleğinde bilginin konusu olan şeyle aynıyet arz etmez. Her insanın belleği, bellekte var olan anlam çerçevelerine uygun bir şekilde ve yorumlayarak, her şeyi "özgün" bir şey olarak kaydeder.

Bilgi ve Yorum

Bilgi, yaygın olarak "obje süje ilişkisi" şeklinde tanımlanmaya çalışılmıştır. Ancak, bilginin doğrudan insan aklının işleyişi ile ilgili olduğu bilinen bir husustur. Bilen, insandır. İnsan, kendisini ilgilendiren her şeyi, gücü ve imkanları nispetinde tanımaya, bilmeye, anlamaya ve kavramaya çalışır; gerekli gördüğü hallerde anlayabildiği kadarıyla kontrol etmeye, değiştirmeye ve dönüştürmeye gayret eder. Bu süreç bilgi ile gerçekleşir. Burada birkaç önemli hususa işaret edilmesi gerekmektedir: Birincisi, bilgi ve bilgilenme ile ilgili süreçlerin, var olan gerçekliği ile bütünüyle bilinmesi, kavranılması ve açıklanması mümkün değildir. İnsan zihninin nasıl işlem yaptığı, sadece tahmin edilebilmektedir. Her ne kadar insanlar birbirleri ile anlaşabiliyorlar ise de, anlaşmayı sağlayan bir ortak paydanın olduğu/olması gerektiği akla geliyorsa da, her

insanın özgün bir varlık olduğu unutulmamalıdır. Bu durum, her insanın hem düşüncesinin, hem de düşünme biçiminin özgün olmasını beraberinde getirmektedir. İkincisi, en somut, en yalın, en çıplak nesnelere algılanmasında bile bireye özgü bir boyut mutlaka vardır. Üçüncüsü, İnsan zihninin işleyişinde yorumdan kurtulmak asla mümkün olmaz. Sadece yorumun niteliği ve etkinliği ile ilgili düzey farklarından söz edilebilir. Dördüncüsü, insan en açık seçik olduğu düşünülen olay ve olguları bile, en nihayetinde kavrayabildiği, onların bize açıldığı kadarıyla anlamak durumundadır. Varlığın bütünüdür kavramak insan için asla söz konusu olmayacaktır. Belki de insan olmanın sınır çizgilerinden birisini burada, insanın sınırlı bir varlık olmasında aramak gerekecektir. Bu hususun beşeri yaratıcılıkla da ilgili olduğu, gelişme, ilerleme gibi süreçleri etkilediği akla gelmektedir. Her defasında, anlama yeniden gerçekleşmekte, insan yeni bir boyut keşfedebilmektedir. Beşincisi, insanla birlikte var olan bir görecelilik gerçeği vardır. Görecelilik, beşer planındaki yaratıcılığın en temel niteliklerinden birisi olarak anlaşılabilir. İnsanda mükemmellik ile ilgili bir bilinç vardır; fakat insanın varlık yapısı, hiçbir zaman, hiçbir konuda mükemmele izin vermemektedir. Belki de, insanın "oluş halinde" oluşu; belki de tanrısal gerçekliğin farkına varılması beklentisi, mükemmel ile mükemmellik bilincinin/düşüncesinin beşer planında örtüşmesini imkansız kılmaktadır.

İşin gerçeği, bilginin kendisi de bir yorumdur; her türlü veri yorumlanarak bellekteki yerini alır. Göreceliliğin anlamını daha iyi kavrayabilmek için, yorumdan bağımsız bilgiden söz edilemeyeceği hususu üzerinde biraz daha derinlemesine düşünmek gerekmektedir. Aslında doğru/sağlam/güvenilir bilgi ile ilgili tartışmanın bir boyutu tam da burada varlığını hissettirmektedir. Özellikle bizim dışımızdaki varlıklar ya da nesnelere ilgili bilgimiz, bu nesnelere var olan gerçekliği ile ne kadar örtüşmektedir? Buradaki görecelilik boyutu, acaba zamanın ve mekânın göreceli olmasının bir yansıması mıdır?

Yoksa doğrudan insanın varlık yapısı ile mi ilgilidir? Bu doğrultuda daha pek çok soru sorulabilir. Ancak, ortada olan bir gerçek vardır: Biz hem kendimizi, hem de bizim dışımızdaki varlık alanıyla olan bütün ilişkimizi bilgi ile ve bilgi üzerinden inşa etmekteyiz. Göreceliliğin görmezlikten gelinmesi, muhtemelen her insanın göreceliliğin farkında olması ile ya da göreceliliğin bütün insanlar için söz konusu olması ile izah edilebilir.

Diğer taraftan insan belleği ile ilgili olarak yapılan araştırmalar hem her türlü beşeri bilginin oluşumu itibariyle yorum olduğunu, hem de insan beyninin her türlü veriyi, kendisinde mevcut anlam çerçeveleri doğrultusunda anlamlandırarak, yorumlayarak kaydettiğini ortaya koymuştur. "Bilim adamları beynin bir kamera ya da fotokopi makinesi gibi işlemediği konusunda hem fikirdirler." (Schacter, 2010, 68)

Rickman bilgi ve yorum arasındaki farkı, yalın benzetme ile şöyle açıklamaya çalışır:

Biz sistematik olarak kavramsal şemalar kurmak suretiyle yorumlar yapabiliriz. Gündelik konuşmada yorum, öznel özelliklerin (yani nesnel olarak bilinmeyen özelliklerin) belirli bir olgular dizisinin açıklanmasında yer alması demektir. Böyle bir faaliyet, olgular apaçık olmadığı ya da belirli bir sonuca işaret etmediği zaman uygun, bazen da gereklidir. Eğer biz bir kimseyi postacı giysisi içinde mektup dağıtırken görür ve 'işte postacı geliyor' dersek, bu bir yorum değildir. Fakat bir adamı uzaktan tanıyamadığımız bir giysi içinde, kapıyı çalarken görür ve onun postacı olabileceği sonucuna varırsak, bu bir yorumdur. Burada kanıt eksiktir. Yanılabılırız de, o, izinli bir asker veya soruşturma yapan bir polis olabilir. Biz bu durumdan anlam çıkarmaya çalışırız ve bazı hallerde, söz gelişi eyleme gerek bulunduğu, kanıt ne kadar eksik olursa olsun, bu zorunludur (Rickman, 2000, 27).

Bu örnek, ilk bakışta bilgi ve yorum arasındaki farkın çok belirgin olduğunu düşündürmektedir. Ancak postacı giysisi içinde kapıyı çalan kimsenin mutlaka postacı olması gerekmediği, o kimsenin postacı olmama ihtimalinin her zaman

mevcut olduğu görmezlikten gelinemez. Bu ihtimal bile bilginin yorumdan bağımsız olamayacağını ortaya koymaktadır.

Bilim, Bilimsel Yöntem

İnsan, var olabilmek için bilmek, düşünmek; etrafında olup bitenleri anlamak, açıklamak ve kontrol etmek zorundadır. İnsan akli verilerle iş görür. İnsan kelime ve kavramlarla düşünür. Bu durum, merak duygusuna varoluşsal bir boyut kazandırmaktadır. İnsan, diğer canlılardan farklı olarak hem kendi varlığının, hem içinde bulunduğu ortamın, hem de etrafında olup bitenlerin farkındadır ve var olabilmek, varlığını sürdürebilmek için yaratıcılığını etkin kılmak zorundadır. Varoluşsal boyut taşıyan anlam arayışı doğrudan insani yaratıcılıkla ilgilidir. Beşeri planda yaratıcılığın ilk adımı "isimleri öğrenme", isim verebilme ve kelime ve kavram üreterek düşünebilmedir. Var kalabilmek bilmeye, anlamaya, anlatmaya ve yaratmaya bağlıdır. Bu ise, sınırsız bir öğrenme arzusu ve köklü bir merak demektir. Bilimin kökünde yatan da işte bu merak duygusudur. Birikimli ve sistematik bilgi olan bilim, akıllı insanlar için muhteşem bir hazinedir. Bilim, tüm insanlığın tecrübesinin ve bilgisinin özünü içinde barındırır. Hz. Muhammed'in, "İlim/bilim talep etmek kadın-erkek her Müslümana farzdır." sözü, İslam'ın bilime verdiği bir destek olarak anlaşılmalıdır.

Bilim insan işidir. İnsan, varlığını sürdürebilmenin ötesinde insan olabilmek için yaratıcı yetilerini etkin kullanmak durumundadır. Bunun için de bilinenlerin ne kadar doğru, sağlam ve güvenilir olduğu hayati bir önem taşır. Bir başka ifadeyle yaşamak da, kültür ve uygarlık yaratmak da, değer üretmek de akla, bilgiye ve bilgiyi kullanmaya bağlıdır. Bu sebepten bilim, insanoğlunun tarih sahnesine çıktığı andan itibaren yaşadıklarının, öğrendiklerinin, yapıp ettiklerinin özünü oluşturur. Bilim, ister tabiat bilimleri, ister insan bilimleri olsun, bütün insanlığın birikimi demektir. Tabiat bi-

limleri alanında yapılan iş, insanın doğada hazır bulduklarını anlama ve açıklama faaliyetinden başka bir şey değildir. Bir başka ifadeyle tanrısal aklın anlaşılması ve açıklanması... İnsan bilimlerinde yapılan iş de, yine insanın, insanoğlunun yapıp ettiklerini anlama ve açıklama faaliyetidir. Bilim, en geniş anlamda, insanoğlunun hem hayatını sürdürebilmek, hem anlamlı bir hayat sürmek, hem de yaratıcı yetilerini kullanarak hayatın anlamını yakalayıp kendini inşa etmek için ihtiyaç duyduğu doğru/sağlam ve güvenilebilir bilgiyi üretme sürecidir. İşin gerçeği bilimsel yöntem de "doğal düşünme" yöntemidir. Ne var ki, insanoğlu yaratılışın yasalarını görmezlikten gelip, fitrata aykırı davrandıkça, doğal düşünme yöntemi de unutulmuş olmaktadır.

İnsan hayatının her anı, büyük ölçüde özgündür. Sürekli bir değişim, dönüşüm ve yenilenme söz konusudur. Bu bakımdan zihnimizde oluşan her soru da, hayatın her aşamasında yeni bir boyut kazanır. "Bildiklerime nasıl güvenebilirim?" sorusu da böyle... Anlamanın en alt düzeyinde güven sadece bilginin güvenilir bir kaynaktan gelmesi anlamına geliyor. Bize ulaşan bir sözün güvenilir bir insandan gelmiş olması, onun doğru olması için yeter sebep olabilir. Ancak, anlamanın bir ileri basamağında güvenilir kaynaklardan gelen bilginin de güvenilir olmayabileceği ortaya çıkıyor. Üçüncü basamakta doğruluk ve kesinlik birbirinden ayrılmaya başlıyor. Dördüncü basamakta, kesinlik buharlaşıyor. Beşinci basamakta "bildiğim tek şey, hiçbir şey bilmediğim" demek zorunda kalıyor insanoğlu.

İnsan zaman ve mekan içinde varlığını sürdüren bir varlıktır. Bu sebepten, bastığı yerin sağlam olup olmadığını düşünmesi; yarın neler yapması gerektiğini planlaması sağlıklı bir davranış biçimidir. Ancak, sağlam dediğiniz zeminin çürük olma ihtimalinin varoluşsal bir durum olduğunu; evdeki hesabın her zaman çarşıya uymayacağını anlamak için tecrübe etmek ve tecrübeden yararlanmasını bilmek gerekir. Her şeye rağmen, insandaki yarın kaygısının çok ciddi bir kaygı

olduğu ortadadır. Daha da ötesi, *alın yazısı, kader gibi kavramların her zaman çift anlamlı/işlevli olduğunu*; hem insana bir tür kesinlik/belirlenmişlik duygusunun rahatlığını, hem de karşılaşılan olumsuzluklar için bir tür ön hazırlık niteliği taşıyarak suçluluk duygusunun yükünü hafiflettiğini söylemek mümkündür. İlginç olan husus, ne ilahi iradenin önünde bir yaprak gibi savrulduklarını söyleyen insanların yemek yemeden vazgeçtiklerini görebiliyoruz; ne de tanrıtanımayan insanların, farkında olmasalar da, yaratılışın yasalarının ötesinde yaşayabildiklerini görebiliyoruz. Doğruluk ve kesinlik arasındaki farkın farkında olmadan kesinlik peşinde olmak, sıradan bir insani tavır olmalıdır. Kesinlik diye bir şeyin olmayacağını ya da kesin bilginin "boş bir laf" olduğunu anlayabilmek için, öncelikle ciddi emek harcayarak belirli bir bilinç düzeyini yakalamak gerekmektedir. Ancak bilginin ne olduğu üzerinde hiç kafa yormamış olan kimselerin, bilimi, bilimsel yöntemi küçümsemeye hakları yoktur. Görecelilik, bilim karşıtı olmayı gerektirmez. Kesinlik iddiasının olmaması bilimi ve bilimsel bilgiyi değersiz kılmaz.

Bilim, gelişmenin ve medeniyetin omurgasını oluşturur. Tarih, bilimin gücüne sahip olanların özne olma şansı bulduklarını söyler. Bilimin gücü kesinlikten değil, doğru ve savunulabilir bilginin açtığı ufuktan, yenilikten ve sağladığı güvenden kaynaklanır. Her ne kadar modernite bilimi çok kötü kullanmış ise de, yolumuzu aydınlatacak en önemli ışıklardan birisi bilimdir. Bilimsellik, kesinlik iddiasını içinde barındırmaz. Popper şöyle der:

Bilmiyoruz, tahmin ediyoruz. Doğa bilimsel bilgi, bilgi olmasa da, bu alanda elimizdekilerin en iyisi odur. Ben buna tahmin bilgisi diyorum- kesin bilgi isteyen ve onsuz olamayacaklarına inanan insanları, az çok teselli edebilmek için. İşte bunlar tehlikeli ölçüde telkine gereksinim duyan insanlardır, kesinlik, güvenlik, otorite, bir önder olmaksızın yaşamaya cesareti olmayan insanlar. Belki de denilebilir ki: Çocukluk çağında takılıp kalmış insanlar (Popper, 2005a, 93).

Gerçekten de elimizdeki bilginin "en iyisi" doğa hakkındaki bilimsel bilgidir; o da "tahmini" bilgidir. Bilimi dogma haline getiren/tabulaştıran insanların da, bilgiden bağımsız olarak imanının birtakım ön kabullere sorgusuz sualsiz inanmak olduğunu iddia eden insanların da "çocukluk çağına takılıp kalmış" kimseler olduklarını söylemek mümkündür.

Doğruluk, her ne kadar kesinlik arz etmese de, özünde en azından yanlıştan arınmış olma ile ilgili bir bilinç pırıltısı taşımaktadır. Doğruyu söylemek, hakikati imkanlar nispetinde olduğu gibi yansıtmak anlamına gelir.

Bilimi meslek edinen, ömrünü bilimsel bilgi üretebilmek için tüketen ya da bilim uğruna diğer insanlardan daha fazla çaba sarf edip, bilimsel yöntemlerle olay ve olguları anlamaya ve açıklamaya çalışan kimse bilim adamıdır. Bilim adamı bilimin ve bilimsel yöntemin ne olduğunu bilir.

Bilimsel araştırma, gerçekten de kendimizi ve bilgisizliğimizi aydınlatacak en iyi yöntemdir. Bu yöntem, biz insanoğlunun, az da olsa bilgi sahibi olduğumuz küçük şeyler konusuna ne kadar farklı yaklaştığımız bilincini kazandırır. Fakat bu sonsuz bilgisizlik alemi içinde hepimiz eşitizdir (Popper, 2005b, 55).

Bilim, ilgilenilen konu üzerinde yoğunlaşmayı gerektirir. Bu faaliyet bilimsel yöntemlerle gerçekleşir.

Bilimsel yöntem, olgusal nitelikli problem çözmenin, bilim üretmenin bilinen ve belli süreçleri olan, en güvenilir yolu olarak kabul edilir (Karasar, 1998, 12).

Bilimsel bilgi, en genel anlamda olgusal, sistemli, akılcı, birikimli, sağlam ve görelî bilgi olarak anlaşıldığına göre, bizi böylesi bir bilgiye götürecek süreç ya da süreçler, bilimsel yöntem olarak ortaya konulabilir. Dikkat edilecek olursa, bilimsel yöntemin her şeyden önce farklı bir algı biçimi, farklı bir zihinsel tutum, farklı bir idrak olduğu görülebilecektir. Buradaki farklılık bakış açısından, algı biçiminden, arayış esnasında takip edilen süreçlerden, bilim adamının duruşundan kaynaklanmaktadır.

Bilimsel yöntemin, bizi bilimsel bilgiye götürecektir birtakım aşamaları vardır. Bunlar:

Güçlüğün sezilmesi, problemin tanımlanması, çözümün tahmin edilmesi, gözlenebilir sınıyıcıların belirlenmesi, deneme ve değerlendirmelerin yapılması ve raporlaştırmadır (Karasar, 1998, 14).

Bilim, bir ucu sürekli açık olan bir süreçtir. Bilim adamı, bilimsel faaliyetin, bütünüyle insan ürünü olduğunu iyi bilir. Bilim, sürekli kendisini geliştirir, yeniler. Bilim adamlarının var olan imkanları kullanarak ulaştığı sonuçlar değişmez değildir. Yeni araştırmalar, ulaşılan bilginin daima daha ileriye götürülmesini amaçlar. Bilim adamı, başka araştırmacıların görüşlerinden yararlanarak kendi eksikliklerini giderir, yanlışlarını düzeltir.

Merkeze bilimsel bilgiyi alacak olursak, insan ürünü olan bilimin, genel anlamda, doğa bilimlerinin ve insan bilimlerinin ortak paydasına sahip olduğunu görürüz. İşte bu ortak payda, yöntemin gereksizliğini ileri süren tartışmaların ötesinde, bilimsel yöntemin de bir ortak paydasının olması gerektiğini düşündürmektedir. Bu, bütün bilim alanlarında kendisini hissettiren, ürünün ortak bilim havuzuna akmasını sağlayacak olan temeldir. Buna belki de, yöntemden çok kök bilim paradigmasından kaynaklanan temel yöntem ilkeleri adını vermek de mümkündür.

Kök bilim paradigması, bilimin insan ürünü ve göreceli olması şeklinde özetlenebilir. İnsan ürünü ve göreceli olan bilim, bilgi havuzlarında yer alan diğer bilgi türlerinden farklı olarak güvenilebilir, sağlam ve savunulabilir bilgi olmak durumundadır. Durum böyle olunca, ne doğa bilimlerinin yönteminin diğer alanlara dayatılması ne de diğer alanlardaki yöntem anlayışının genel geçerliğinin iddiası söz konusu olacaktır. Kök bilim paradigması, her alanın, bilim ortak paydası altında, kendine özgü boyutları olan bir yöntem geliştirmesine engel değildir.

Bütün bilim alanlarında geçerli olacak, kök paradigmanın ışığında geliştirilecek olan temel yöntem ilkelerinden bazılarını şöyle sıralamak mümkündür:

Bilimsel yöntem; açık seçiktir, denetlenebilir; yansızdır; eleştirici ve düzelticidir; deneyicidir; akla uygundur; duyarlılığı yüksektir; olgusal düzeyde, bilinen en güvenli problem çözme yöntemidir (Karasar, 1998, 17).

Kök bilim paradigması temelinde şekillenen temel yöntem ilkeleri, gerek doğa bilimlerine, gerekse insan bilimlerine, ortak payda zemininde kendi yöntemlerini inşa etme imkanı sağlamaktadır. Ayrıca, doğa bilimleri veya insan bilimleri şemsiyesinin altında yer alan diğer disiplinler de, bu temeller üzerinde kendilerine özgü yeni oluşumları gerçekleştirebilirler.

Bu doğrultuda, bilimsel bilgi üretmeyi ve bir birikim oluşturmayı amaç edinen, tüm bilim alanları için geçerli olacak, beş kademedен oluşan yöntem süreci önermek mümkündür. En alt kademede insan ortak paydası vardır. Bilim insan ürünü olduğuna göre, hangi alanda bilimle uğraşırsak uğraşalım insanı tanımadan, belleğin nasıl işlediğini bilmeden, bilimin olmazsa olmazı olan "bilgi" hakkında sağlıklı bir bilinç geliştirmeden bilimsel yöntemden söz edilemez. Bilimsel faaliyette bulunabilmek ve bilimsel bilgi üretebilmek için insanın özel olarak eğitilmesi, bilim ve yöntem konusunda bir farkındalık kazanması gerekmektedir. İnsanı anlamayan, kendini tanımayan, olay ve olgulara nasıl bakacağını bilemeyen bir kimse en ileri aşamada malumat sahibi bir kimse olabilir. Malumatsız bilim olmaz; fakat her malumatın bilimsel olması gerekmez. Bilimle uğraşacak kimse işin başında sistematik düşünmeyi, tasnifi, süreç okumayı, öğrenmeye açık olmayı, bütüncü düşünmeyi, sebep-sonuç ilişkisini görebilmeyi öğrenmek durumundadır. Problemin farkında olma ve güçlükleri sezme ile ilgili yetiler bu aşamada geliştirilir.

Bilimsel yöntemin ikinci basamağında tarih bilgi ve bilinci vardır. Hiçbir bilim insanı bilimsel faaliyeti sıfırdan bir inşa

faaliyeti olarak düşünemez. Bilim daima var olan birikim üzerinden yürütülür. Bilim alanında yenilik dediğimiz şey, mevcut birikimin doğru anlaşılmasına ve iyi özümsemesine bağlı olarak ya yöntemde ya kaynakta ya da yorum, anlama ve açıklamada ortaya çıkar. Tabiat bilimlerinden örnek verecek olursak Einstein, Newton'u ve onun fizik alanındaki katkılarını görmezlikten gelmemiştir. Onun yaptığı iş, olay ve olgularla ilgili yeni bir okuma, yeni bir açıklama tarzı geliştirmesidir. Eski birikimin doğru anlaşılması, doğru öğrenilmesi meselesi, insan bilimleri/sosyal bilimler alanında daha bir önem taşımaktadır. Hem insanın kendisi tarihsel bir varlıktır, hem de bu alandaki bütün birikim bir tür tarih olarak, geçmişten gelen bilgilerle sürekli yeniden inşa edilerek belleklerde yer bulmuştur.

Bilimsel yöntemin üçüncü basamağında, bilim ortak paydası ya da kök bilim paradigması ile ilgili bilinçlilik hali etkin kılınarak Tabiat Bilimleri veya İnsan Bilimleri'nin kendine özgü anlam çerçevesi ve birikiminin ana hatları yer alır.

Dördüncü basamakta uzmanlık için seçilen bilim dalı mevcuttur. Mesela, ilahiyat alanında bilimsel faaliyette bulunacak bir kimse eğer İslam Mezhepleri Tarihi disiplinini tercih ederek bilimsel faaliyette bulunmak isterse, onun için bu durum şöyle formüle edilebilir: İslam Mezhepleri Tarihi İslam Bilimlerine bağlı bir disiplindir. İslam Bilimleri ise, İnsan Bilimleri/Sosyal Bilimler çatısı altında yer alır.

Beşinci basamakta kişinin kendine özgü yöntem anlayışı ve teknikler vardır. Dilimizde teknik ve yöntem sıklıkla birbirine karıştırılmakta; çoğu zaman birbirinin yerine kullanılmaktadır. Teknik yöntemin içinde yer alan, daha çok veri toplamada ve bilgisayar ortamında analizde kullanılan, hemen herkesin benzer şekilde gerçekleştirebileceği bazı uygulamalardır.

Bizim önerdiğimiz yöntem, insanı ilgilendiren her alanda sağlam, doğru, güvenilebilir bilgi üretmenin nasıl mümkün

olabileceği ile ilgili arayışın takip edebileceği süreci işaret etmektedir. İşin temelinde insan gerçeği vardır. Öyle ise objektiflikten çok daha etkin olabilecek, güvenli bilgi üretimini kolaylaştıracak yeni bir kurucu ilkedен söz etmek gerekecektir: Adalet. Adalet, esas itibariyle aklın bir ilkesidir. Bunun adı bazen sağduyu, bazen vicdan, bazen aklın sesi olur; sonuçta her insan, benliğinin derinliklerinde neyin doğru olduğu konusunda bir bilinç pırıltısını hisseder. İnsan belleğinin geçmişle ilgili her türlü inşa faaliyetinde ana hatlarıyla doğruyu esas alması da bu hususla ilgili olmalıdır. Eğer insanı iyi tanır, adalet konusunda yeterince bilinçli olmasını sağlayabilirsek, bu objektiflikten daha fazla tutarlılık ve yansızlık sağlayabilecektir. Adalet ilkesinde hakikatin ortaya çıkması konusunda bir taraf olma, bir motivasyon mevcuttur.

İslam Bilim Geleneği ve İslam Bilimleri

Kur'an, insanlık tarihinde bir dönüm noktasını işaret eder. Kur'an'la birlikte aklın önündeki bütün engeller kaldırılmış, akıl çağı başlamıştır; aklın 'belge' niteliği taşıyan sağlam/güvenilir bilgi ile iş yapması gerektiği vurgulanmış ve insanın, yaratıcı yetileri olan, özgür bir varlık olduğu açıkça ifade edilmiştir. Kur'an insanın evrendeki yerini fitrata uygun olarak insana hatırlatmış, bilgiyi bizatihi değer olarak görmüş ve insan için, çalıştığının, hak ettiğinin karşılığı olduğunu belirtmiştir. Bu doğrultuda Kur'an'ın, adeta insan aklını yeniden inşa eden "kurucu ilkeler"inden bazılarını şöyle sıralamak mümkündür:

- * Aklını kullanmayanlar pislik içinde kalır (10/100).
- * Canlıların en kötüsü düşünmeyen, aklını kullanmayanlardır (8/22).
- * Bilenlerle bilmeyenler bir olmaz (39/9).
- * Bilimde otorite olmaz; her bilenin/ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır (12/76).

- * Mü'min bilgiye, öğrenmeye açıktır; her sözü dinler, anlar ve en güzel olanını benimser (39/18).
- * "Bu (vahiy/Kur'an) insanlık için bir bilinç kaynağı/kavrayış aracıdır; tereddütsüz bir inanca ve emniyete ulaşanlar için de bir rahmet ve hidayettir." (45/20).
- * Mü'min insan zandan uzak durur. Zan, hakikat karşısında hiçbir anlam taşımaz (10/36).
- * İnsan hakkında bilgi sahibi olmadığı şeyin peşinden gitmez (17/36).
- * Geçmişten gelen her şey, gelenek-görenekler, örf-adetler, her türlü değer ve değer yargıları daima eleştiri süzgecinden geçirilmelidir. Geçmiş kutsallaştırılmamalıdır (*Onlara, Allah'ın indirdiği Kur'an'a uyun denince, hayır atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız, derler. Ya ataları bir şey düşünemeyen ve doğru yolda olmayan kimseler idiyse de mi ?*) (2/107).
- * Daha önceki insanların yaşadıklarından ders almak gerekir (30/42).
- * Allah'tan haşyet duymak, üst seviyede bir bilinçle O'na saygı göstermek, ancak ilimle mümkün olabilir (35/28).
- * Olay ve olguları anlayabilmek için, hadisenin kaynağına gitmek gerekir (*Yeryüzünde gezip dolaşınız ve Allah'ın yaratmayı ilkin nasıl başlattığını araştırınız.*) (29/20).
- * Daha önceki insanların yaşadıklarından ders çıkartmak için yeryüzünde gezip dolaşmak gerekir (35/44).
- * Var olan her şey bir "ölçü"ye, bir hesaba göre yaratılmıştır (55/5-7).

On dört asır öncesini göz önüne alacak olursak, Kur'an'ın bu kurucu ilkelerinin gerçekten devrim niteliği taşıdığını görebiliriz. Kur'an'la birlikte yeni bir insan, yeni bir tabiat ve yeni bir bilgi-bilim süreci başlamıştır. İnsan Tanrı'nın özenle;

en güzel şekilde yarattığı, akıl ve hür irade sahibi, yaratıcı yetilerle donatılmış biricik, özgün bir varlık olduğunu hatırlamak durumunda kalmıştır. Kur'an, kurucu ilkeleriyle sadece akli değil, bir bütün olarak insanı, insanın dünyasını ve tarihi hem yeniden inşa sürecini başlatmış; hem de insanın "özne" olduğu gerçeğini insanın bilinç dünyasına taşımıştır. Yaratıcı yetilerle donatılmış olan insanın madde üzerinde tasarruf gücü vardır: *"Göklerde ve yerde bulunan şeyleri, kendisinden bir lütf olarak size boyun eğdirdi. Şüphesiz bunda, düşünen bir toplum için dersler vardır."* (45/13) İnsanla buluşan ilk ayetler, yeni bir medeniyet hamlesinin ilk işaret taşları gibidir: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı rahmin duvarına yapışan aşılınmış bir yumurtadan yaratmıştır. Oku; çünkü Rabbin sonsuz kerem sahibidir. O, insana kalemle yazma yeteneği vermiş, ona bilmediklerini öğretmiştir."* (96/1-5) Müslümanların yaratacağı Kitap Medeniyetinin omurgasını, bilginin değer olduğunun farkında olan, okuyan, yazan insanların meydana getirdikleri bilgi birikimi oluşturacaktır.

İslam Bilim Geleneği'nin ilk tezahürlerini Hz. Peygamber'in sağlığında müşahede etmek mümkündür. Kur'an'ın bilgi ve bilim konusunda yarattığı duyarlılık, Hz. Peygamber'in okuma-yazmayı teşvikiyle, ilimle/bilimle uğraşmanın farz olarak görülmesiyle, bilen insanların takdir edilmesiyle toplumda makes bulmaya başlamıştır. Hz. Peygamber'in vahyi yazdırması, Kur'an'a uygun olarak insanları Kur'an'la uyarması, Bedir Savaşı sonrası esirlerden okuma yazma bilenlerin Müslümanlara okuma-yazma öğretmeleri karşılığında özgürlüklerine kavuşmuş olmaları bilginin kayıt altına alınması konusunda belki de yazının icadından sonra en büyük adımlardan birisi olarak tarihteki yerini almıştır. Böylece insanlığın kaderini değiştirecek yeni bir bilim anlayışının ve gittikçe büyüyen bir birikimin temelleri atılmış, hatta varlığı hissedilir olmuştur.

İslam'la birlikte insanın tabiatla ilişkisi birebir gerçeklik ilişkisi olarak belirlenmiş; insanın madde üzerinde tasarruf

gücü, tabiatın doğru anlaşılması ile ilgili bilimsel süreçleri harekete geçirmiştir. Bu bakış açısı, kısa sürede etkisini göstermiş; Müslümanlar bir yandan olay ve olguları doğru anlamaya ve açıklamaya çalışırken, diğer yandan da bilgiye, öğrenmeye açık hale gelmişler ve insanlığın birikimine talip olmuşlardır. Kur'an'ın "Oku!" emri, Müslümanı "eşyanın hakikatini", olay ve olguların iç yüzünü anlamaya sevk etmiş; bir "yitik" ararcasına bilginin peşine takmıştır. Hem ulaşılabilen her türlü bilgi öğrenilmiş, hazmedilmiş; hem de yeni bilgi alanları yaratılmış ve bilimsel bilgi üretilmiştir. Böylece, malumâtla bilimsel bilgi arasındaki fark gittikçe daha belirgin hale gelmiş; sağlam, güvenilebilir bilgi üretme süreçleri oluşmuş ve sıradan bilgiden, malumattan farklı olan bilimsel bilgi üretilmiş, hayatın farklı alanlarında alimler yetişmiştir. Her ne kadar erken dönemde "ilim" adı altında daha çok din alanında oluşan birikim kastedilmiş ise de, Müslüman bilim algısında malumatın ötesinde güvenilebilecek, sağlam bilgi üreten kimse alim olarak görülmüştür.

Kur'an'ın getirdiği yeni bir insan ve evren algısının doğal sonucu olarak görülebilecek bilgi konusundaki bilinç, kısa sürede meyvesini vermiş; insanı ilgilendiren temel alanlarda ilmi/bilimsel birikimin ilk işaretleri hicri birinci asrın sonlarına doğru ortaya çıkmaya başlamıştır. İslam Bilimleri dediğimiz Kelam, Tefsir, Hadis, Fıkıh Usulü, Tasavvuf, Tarih, İslam Mezhepleri Tarihi gibi disiplinler; astronomi ve tabiat bilimleri alanındaki gelişmeler, bu süreçte ortaya çıkmış; insanlığın gidişatını etkileyen muazzam bir bilim geleneği oluşmuştur. Bugün İslam dünyasının hemen her yöresinde İslam'la ilgili sayısız çalışma yapılmakta, tahmin edilemeyecek kadar büyük emek harcanmaktadır. Bu çalışmalar, ne Müslümanların kaybettikleri bilimsel geleneğin bir parçası olmakta ne de Batılı bilim geleneğine eklemenebilmektedir. İslam Bilimleri'nin yeri İnsan Bilimleri/Sosyal Bilimler/Manevi Bilimler alanıdır. Çünkü İslam Bilimleri, Müslüman insanın İslam'ı anlama ve yaşama konusundaki çabalarını yansıtmaktadır. Bu durum

ilahiyatçıya, Felsefe-Sosyoloji-Psikoloji-Antropoloji gibi alanların yöntem desteğini ve birikimini kolayca kullanma imkanı sağlayacaktır. İşin gerçeği, bu disiplinler olmadan ne insanı anlamak ne de bilim yapmak mümkün olur. Ayrıca İslam Bilimleri için tarih bilgi ve bilincinin de hayati önem taşıdığını belirtmekte fayda vardır.

İslam Bilimleri, Sosyal Bilimler/İnsan Bilimleri şemsiyesi altında yer alacakları için, yine beş kademedен oluşan, en üstte de bilim adamının kişisel anlayışı ile taçlanan bir yöntemle çalışılacaktır. En temelde bütün bilimlerde ortak olan genel bilimsel yöntem ya "bilimsel yöntem ortak paydası" yer alacaktır. Onun üzerinde Sosyal Bilimler'in yapısal özellikleri ile örülen, "açıklayıcı anlama"yı da içeren Sosyal Bilim Yöntemi; onun üzerinde İslam Bilimleri Yöntemi; daha sonra İslam Bilimleri içindeki uzmanlık alanlarının kendine özgü niteliklerini öne çıkartan İhtisas Alanı Yöntemi ve nihayet bilim adamının yöntem anlayışının özgün nitelikleri olacaktır. Bu piramit bize, İslam/İlahiyat Bilimlerinde ihtisaslaşmanın bir derinleşmeden çok bir yükselme olması gerektiğini de göstermektedir. Bu, hem yöntem, hem de alan olarak yükselmedir. Örneğin İslam Mezhepleri Tarihi alanında çalışan bir insan, sağlıklı bir bilimsel bilgi birikimine sahip olabilmek için, Temel İslam Bilimlerinin oluşturduğu bir zemin üzerinde, Kelam'ın, İslam Tarihi'nin ve İslam Felsefesi'nin desteğini de alarak, Mezhepler Tarihi çizgisinde yükselmek durumundadır.

İslam Bilimleri İçin Gerekli Olan Bazı Disiplinler ve Tarih

Eskilerin alet ilmi dedikleri, herhangi bir alanda bilimsel faaliyette bulunabilmenin alt yapısını oluşturan bazı bilim alanları vardır. Eğer Müslümanların on dört asrı aşan zaman dilimindeki "bilim"/"ilim" adına ortaya çıkan birikimi, yani Müslüman bilim geleneğini kavramak, bu sürece katkıda bulunmak gibi bir niyetimiz varsa, öncelikle Arapça bilmenin, il-

gilenilen konuya bağlı olarak Farsça bilmenin ve Eski Türkçe metinleri okuyabilmenin bir tür zorunluluk olduğu her türlü tartışmanın ötesindedir. Aynı şekilde, Batı dünyasındaki İslam'la ve Müslümanlarla ilgili olarak yapılan araştırmaları bilmeden bilim adına ortaya herhangi bir şey koyabilmek de pek mümkün değildir. Dolayısıyla, İslam Bilimleri alanında yürüyebilmenin ön koşulu olarak karşımıza Arapça ve en azından bir Batı dili (İngilizce) çıkmaktadır.

Diğer taraftan, bilimsel faaliyeti yürüten insandır. İnsan Bilimleri/Sosyal Bilimler/Manevi Bilimler/Beşeri Bilimler söz konusu olduğunda, faaliyetin yürütüldüğü alan da yine insanın yapıp etmeleri, ürettikleri, düşündükleri, gerçekleştirdikleri olmaktadır. Kısaca bilimin temelinde insan vardır. Zaten bilim, her şeyiyle ve her haliyle insan ürünüdür. O zaman, insanı anlamadan, tanımadan bilimden ve bilimsel faaliyetten söz etmek pek anlamlı olmayacaktır. İnsanın insanı anlamasına en fazla yardımcı olan dört bilim dalı vardır: Psikoloji, Sosyoloji, Felsefe ve Tarih. Akla, Edebiyat, Tıp, Biyoloji gibi birtakım disiplinlerin niçin zikredilmediği ile ilgili bir soru gelebilir. Ancak, burada amacımız, en temelde bilim yapan ve ürettikleri bilimin konusu olan "insan"ı anlamak olduğu için bu disiplinleri en başa koyduk. Elbette insanı daha iyi anlamak isteyen her insan, insanla ilgili anlamlı olan her şeyden yararlanabilir. Bu zikrettiğimiz disiplinler, kanaatimizce insanı bir bütün olarak görebilmek için gerekli olan temel altyapı bilgilerini insana kazandırmaktadır. İnsan kendi varlığının farkında olan, kendini toplum içinde gerçekleştirmek durumunda bulunan, akıl ve hür irade sahibi, yaratıcı yetilerle donatılmış tarihsel bir varlıktır.

Hangi alanda olursa olsun, bilimsel bilgi ancak bilimsel yöntemle üretilebilir. Felsefe ve tarih devre dışı bırakılarak bilimden ve bilimsel yöntemden söz edilemez. Kanaatimizce Kelam, Fıkıh Usulü ve Tarih, İslam Bilimleri alanında bilimsel faaliyette bulunabilmek için gerekli olan bilimsel zihniyetin alt yapısını oluşturacak disiplinlerdir. Özellikle tarih bilgi ve

bilinci olmadan ne geçmişle tarih arasındaki fark fark edilir; ne "değişme", "gelişme" ve "katkı" bilinç düzeyine çıkar; ne de Müslümanların birikimi layıkıyla anlaşılabilir. Özellikle "süreç" algısının vurgulanması gerekmektedir.

İslam Bilimleri ya da İlahiyat Bilimleri dediğimiz Kelam, Fıkıh Usulü, Fıkıh, Hadis, Tasavvuf, Tefsir gibi alanlarda ortaya çıkan birikimin beşeri bilgi olduğu her türlü tartışmanın ötesindedir. Bu alanlardaki beşeri birikim bir süreç dahilinde ve bir zaman diliminde ortaya çıkmıştır. Tefsir, adı üstünde Kur'an'ı anlama faaliyetidir. Daha önce de ifade etmeye çalıştığımız gibi, insan aklı Kur'an'ın herhangi bir ayetiyle buluştuğu andan itibaren ortaya "yorum" çıkar. Hz. Muhammed'in Kur'an'la ilgili bütün açıklamaları da beşeri bilgi kategorisindedir. Kelam'ın ana konuları Tevhid, Ahiret ve Nübüvvet olmasına, Kelamcılarının Kur'an'ı esas alarak fikir üretmeye çalışmasına, İslam'ı savunmanın esas alınmasına rağmen, Kelamla uğraşan insandır; bu konuda üretilen her türlü bilgi de beşeri bilgidir. Fıkıh Usulü, Müslümanların meydana getirdikleri İslam Düşüncesi açısından en özgün ve gerçekten "usul" denmeyi hak eden bir disiplindir. Her şeyden önce bu alanlar, belirli bir zaman diliminde, bir süreç dahilinde kendilerine özgü alanları oluşturmuşlar, bir birikim meydana getirmişlerdir. Kısaca İslam Bilimleri kategorisindeki her disiplinin bir geçmişi vardır; bu geçmişe dayalı olarak inşa edilen bir tarihi vardır. Sadece bu açıdan bile bakılsa, Tarih'in İslam Bilimleri'nde yöntem geliştirebilmek ve bu alanda bilimsel faaliyette bulunabilmek için mutlaka gerekli olduğu açıkça görülebilir.

İslam Bilimleri alanında yeni bir şey söyleyebilmek için, öncelikle daha önce üretilmiş olan birikimi doğru tespit etmek ve doğru anlamak gerekir. Bu ise, ilgilenilen disiplinin ilk oluşum aşamasından itibaren nasıl bir süreç takip ettiğinin; hangi aşamalardan geçerek bugüne ulaştığının bilinmesine bağlıdır. Her türlü bilimsel faaliyet bir zaman diliminde ve bir mekanda gerçekleşir. Bu faaliyetlerin yükünü bilim adamları

rı taşır. Hangi alanda olursa olsun, bilginin üretildiği ortam, zaman ve mekan göz önüne alınmadan söz konusu birikimin doğru anlaşılması mümkün olmaz. Aynı şekilde bilgi, üretildiği kaynaktan bağımsız hale geldiği zaman bile, üretenin imzasını mutlaka saklar. Bize ulaşan her verinin "bilgi"ye dönüşebilmesi bile, onun zaman, mekan, ortam ve olaylarla, başka fikirlerle irtibatının tespit edilmesini gerektirir. Her türlü verinin de inşa edilmiş olan bir tarihin bir parçası olduğunu hatırlamakta fayda vardır.

Öte yandan İslam Bilimleri adı altında bir araya gelen, bir şekilde İslam'la ve İslam'ı anlamayla irtibatlı olan disiplinler, Müslümanların on dört asırlık zaman diliminde meydana getirdikleri, Müslüman bilim geleneğinin bir damarını oluşturmaktadır. Bu gelenek, insanlığın bilimsel denilebilecek birikimini özümlediği gibi, modern bilim anlayışının temellerinin de yer aldığı, muazzam bir tecrübeyi ve birikimi içinde barındırmaktadır. Evrensel nitelik taşıyan Bilim Tarihi'nin en önemli halkasını bu gelenek temsil etmektedir. Müslümanların bir bütün olarak bilime katkılarının doğru tespit edilebilmesi ve hak ettiği yeri bulabilmesi için hem Müslümanların tarihinin, hem de bunun insanlık tarihi içindeki yerinin doğru değerlendirilmesi gerekmektedir. Katkı denildiğinde, yenilik denildiğinde tarihi arka plan mutlaka işin içinde olmak durumundadır.

Kur'an ve Tarih

Ne Müslüman olan bir kimse ne de İslam Bilimleri Kur'an'a ilgisiz kalabilir. İslam, Kur'an'daki kurucu ilkeler etrafından şekillenmiştir. İslam Bilimleri de, Müslümanların Kur'an'la ilgili, ondan kaynaklanan, onun ışığında oluşan birtakım görüş, düşünce, fikirleri ile ilgili birtakım tezahürleri içinde barındırır.

Kur'an, Hz. Muhammed'in 23 yıllık peygamberliği sürecinde, birtakım olay ve olgularla irtibatlı olarak Allah katın-

dan gelen mesajlardan meydana gelmiştir. Kur'an bu kısa "süreç"te insanla buluşmuştur; onun da bir "tarih"i vardır. Kur'an'ın tarihinin ilk aşaması, Hz. Muhammed'e gelen ilk vahiyle birlikte başlar ve onun vefatına kadar gelir. İkinci aşama, Kur'an'ın nüzül sürecine şahitlik edenlerin inşa ettikleri algı ile oluşur. Daha sonra da, günümüze kadar gelen, elimizde tek bir metin olmasına rağmen, ilk iki aşamanın da yeniden inşası ile süreklilik kazanan çok farklı Kur'an telakkilerini yansıtan anlayış biçimleri üçüncü aşama olarak değerlendirilebilir. Bu tarihin içinde Hz. Muhammed'in sağlığında vahiy katiplerinin bulabildikleri her şeye adeta kazıdıkları ilk metinler, hafızalardaki ayetler, onun kendisinden "kitap" olarak söz etmesine rağmen ilk defa iki kapak arasına girişi ve daha sonraki milyonlarca nüshalar vardır.

Aslında Kur'an'ın kendi tarihi, Kur'an'ın kendisi hakkında insana vermek istediği temel algı olmalıdır. Bu da onun Allah katından geldiği, anlaşılmak için Arapça olduğu, insanlara daha doğrusu akla destek amacıyla nazil olduğu gibi temel algı kökleridir. Daha sonra, Kur'an'a pek de uygun olmayan çok farklı Kur'an tarihleri yaratılmıştır. Bu konuda erken dönem Şii kaynaklara gidildiğinde "Kur'an'ın tahrifi" ile ilgili iddialara bile rastlamak mümkündür. Recm'le ilgili olduğu ileri sürülen ayetlerin Hz. Ömer'in geçisi tarafından yendiği iddiası, her ne hikmetse bir "nakusa" ya da "tahrif" gibi değerlendirilmemiştir. Sufi gelenekteki Kur'an'ın tefsirinin tanrısal bilgiyle gerçekleştirildiği iddiaları da çoğu zaman eleştiri dışı tutulmuştur.

Diğer taraftan Kur'an'ın insanın tarih inşasına ışık tutan iki önemli özelliği daha dikkat çekmektedir: Birincisi Kur'an'ın neredeyse 2/3'ü kıssalardan ibarettir. Kur'an, insan aklının işleyişine uygun olarak, insanın insan olmasına katkı sağlayacak temel kurucu ilkeleri, çoğu zaman bir anlam çerçevesi içinde sunmuştur. Böylece bir taraftan mesajın doğru anlaşılması için gerekli zemin hazırlanmış, diğer taraftan da, yeniden üretmesine müsait anlam çerçevesi insana kazandı-

rılmış olmaktadır. Hz. İbrahim'in putları devirip baltayı büyük putun omzuna astığının anlatıldığı kıssadan hareketle ne demek istediğimizi daha kolay anlatabileceğimizi düşünüyoruz. Bu kıssadaki temel kurucu mesaj Tevhid'dir. Mesajın içine yerleştirildiği anlam çerçevesi, her düzeyden insanın hiç zorluk çekmeden kavrayabileceği, kendi tecrübeleri ile tekrar tekrar üretebileceği, zenginleştirebileceği bir nitelikte inşa edilmiştir. Putların hiçbir işe yaramadığını, omzunda balta ile ayakta kalan büyük puttan daha iyi hiçbir şey herhalde anlatamazdı... Burada üst seviyede nezih bir mizah da dikkatlerden kaçmamaktadır. Her kıssa, onu anlayan kimseye, anlayabileceği bir dille hem bir mesaj vermekte, hem de geçmiş nasıl anlaması gerektiği konusunda yol göstermektedir.

Kur'an'ın "ataların dini" eleştirisi de, geçmişe nasıl bakılması gerektiği konusunda muazzam bir örnek olarak karşımızda durmaktadır. Herhangi bir konuda çoğunluğun bir görüşü benimsemiş olması, onun doğruluğunun kanıtı değildir. Din haline gelen gelenek, dinin temel işlevlerini ortadan kaldırır.

Kur'an'ın ikinci özelliği, Hz. Muhammed'in yaşadığı zaman dilimi ile ilgili olarak, bizzat kendisinin bir tarih vesikası niteliği taşıyor olmasıdır. Hz. Muhammed'i anlamada ana çerçeve ve temel kurucu bilgiler Kur'an'da mevcuttur. Hatta Hz. Peygamber'in hayatını yeniden inşa ederken, hangi perspektiften bakılacağını bile Kur'an'dan çıkartmak gerekir.

Hız. Muhammed, Hadis, Sünnet ve Tarih

İslam Bilimleri'nin hemen tamamı, mutlaka bir şekilde Hz. Muhammed'le, onun yaşadığı zaman dilimi, söz ve fiilleri ile ilgilenmek durumundadır. Siyer doğrudan Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgilidir. Hadis adı altındaki derslerin konusu Hz. Muhammed'in sözleri ve fiilleridir. Fıkıh, Hz. Peygamber'in hayatından örneklerle İslam'ın anlaşılması ile ilgilidir;

edile-i şer'iyye'de Kitap'ın arkasından "Sünnet" gelir... Kısaca hem İslam'ı anlama ve yaşama bakımından, hem de İslam Bilimleri'ni oluşturan disiplinler açısından Hz. Muhammed'in hayatı, yaşadığı dönem, söz ve fiilleri, sahabe ile münasebetleri oldukça büyük önem arz etmektedir. Bu bakımdan gerek Hz. Muhammed'le, gerekse Sahabe Dönemi ile ilgili tarih algısı, doğrudan Müslümanların geleceğini etkilemektedir. Müslümanların belleğindeki Hz. Muhammed'le ilgili tasavvurun Abdullah ve Amine'nin oğlu olan, 40 yaşlarında Allah'tan vahiy alan, yaklaşık 23 yıl peygamber olarak yaşayan Hz. Muhammed gerçeği ile örtüşüp örtüşmediği ya da ne kadar örtüştüğü tespit edilmeden, onu örnek almak da, onun sünnetine uymak da pek mümkün değildir. Bugün Müslümanların uzlaşma kültürü yaratmadaki başarısızlıklarının, "her fırkanın kendi sahip olduğu ile övündüğü" (30/32), sadece kendisini Müslüman olarak gördüğü binlerce fırkaya ayrılımlarının, kaba tabirle birbirlerini yemelerinin en önemli sebeplerinden birisinin peygamber tasavvuru olduğu akla gelmektedir. Hz. Muhammed ve İslam'ın erken dönemi hakkında, sağlam, güvenilir bilgilerle sağlıklı bir anlam çerçevesi üretilmediği müddetçe, Müslümanların birlik-beraberliklerinden söz etmek pek anlamlı olmayacaktır.

Hz. Muhammed'i, onun söz ve fiillerini doğru anlama konusunda elimizde muazzam bir ölçüt vardır: Kur'an-ı Kerim. Kur'an, Hz. Muhammed'in peygamberliği süresinde, yaşanan olaylarla irtibatlı olarak insanla buluşmuştur. Dolayısıyla Hz. Muhammed ve yaşadığı dönemle ilgili en sahih, en sağlam, en güvenilir bilgi kaynağı Kur'an'dır. Üstelik Hz. Muhammed Kur'an'la mukayyed olduğu gibi, Kur'an'ın ana konularından birisi de Hz. Muhammed ve peygamberliktir. Buradan çıkabilecek, bağlayıcı nitelik taşıyan bazı sonuçlara hemen işaret etmekte fayda vardır: 1. Hz. Muhammed'in hayatı ile ilgili kurucu bilgiler ve ana çerçeve Kur'an'dan alınmalıdır. 2. Hz. Muhammed'in hayatı, söz ve fiilleri hakkında bize ulaşan bilgilerin bağlayıcı olabilmesi için Kur'an'a uygun olması, de-

ğerlendirmeye alınabilmesi için de Kur'an'a aykırı olmaması gerekmektedir. 3. Kur'an'ın dışındaki her türlü bilgi beşeri bilgidir. 4. Hz. Muhammed'in söz ve fiillerinin yeri beşeri bilgi kategorisidir.

Kur'an, Hz. Muhammed'in "yüksek/yüce bir ahlaka" sahip olduğunu belirtir ve onun, "en güzel örnek" (33/21) olduğuna dikkat çeker. Aslında bu iki husus, Hz. Muhammed'i doğru anlamının anahtarı gibidir. Hz. Muhammed, "Ben güzel ahlaki tamamlamak için gönderildim." buyurur. Onu örnek almak, onun ahlakı ile yani "Kur'an ahlakı" ile ahlaklanmak demektir.

Hız. Muhammed, 40 yaşlarında peygamberlikle görevlendirilmiştir. Hız. Muhammed, ilk vahyi aldığı ana kadar, peygamber olacağını bilmiyordu. Onu diğer insanlardan ayıran tek özellik Allah katından vahiy alıyor olmasıdır. Onun bu konuda yanılması, hata yapması mümkün değildir.

Hız. Muhammed'i, bir peygamber olarak ayrıcalıklı kılan, onun beşeri yönünün apaçık ortada olmasıdır. Onun melek olması gerektiğini iddia edenlere (6/8, 9) yönelik şöyle bir cevap vardır Kur'an'da: *"Ey Peygamber! Senden önce kendilerine vahyediş gönderdiğimiz peygamberler de insanlardan idi... Biz onları da yemeye-içmeye ihtiyaç duymayan bir nitelikte yaratmamıştık; onlar ölümsüz de değillerdi."* (21/7-8).

Çok ilginçtir; İslam'ın geldiğı dönemde, putperestler, Hız. Muhammed'in "normal bir insan" olmasını eleştirmişlerdir. Bu tür eleştirilere karşılık, Yüce Allah Hız. Muhammed'in şöyle cevap vermesini ister: *"Ey Peygamber! De ki: Ben size, Allah'ın hazinelerine sahibim, demiyorum; gaybı da bilmiyorum; bir melek olduğumu da iddia etmiyorum. Ben sadece bana vahyedilene uyuyorum. De ki: Hiç görmeyen ile gören/körü körüne iş yapan ile vahye tabi olan bir olur mu? Siz hiç düşünmüyor musunuz?"* (6/50). Bugün ise, Müslümanlar Hız. Muhammed'in "vahiy alan bir beşer" olduğu gerçeğini ısrarla görmezlikten gelmektedirler. Kur'an, Hız. Muhammed'in "va-

hiy alan bir beşer" olduğunu muhtelif vesilelerle dile getirir. Kehf Suresi'nin 110. ayeti şöyledir: "*De ki: Ben de sizin gibi bir insanım. Benim sizden farkım, Tanrınızın tek bir Tanrı olduğu gerçeğinin bana vahyedilmiş olmasıdır. Artık kim Rabbine kavuşmayı ümit ediyorsa, Rabbine yaptığı ibadette kimseyi O'na ortak koşmasın, iyi ve yararlı işler yapsın.*" (18/110).

Hız. Muhammed'in yaşadığı zaman diliminde, onun "içlerinden/kendi aralarından çıkan bir beşer" olmasını anlamakta güçlük çeken putperestler, ona, "açıkça görülebilecek/somut bir mucize" verilmesini isterler (6/37, 20/133, 21/5). İnsanların, kendisini anlamamakta direnç göstermesi, mucize talepleri Hız. Muhammed'i rahatsız eder (6/35). Oysa, Hız. Muhammed'e verilen "asıl büyük mucize Kur'an'dır" (20/133). "*Andolsun ki ey İnsanlar! Size de, kendisine uymakla şeref kazanacağınız bir kitap gönderdik. Hâlâ aklınızı başınıza almayacak mısınız?*" (21/10).

Hız. Peygamber'in sadece Allah'tan almış olduğu vahiy tebliğ ederek insanları uyarmaya çalışması, bu işi onlardan hiçbir karşılık beklemeksizin yapması, hem onun peygamberliğinin bir kanıtıdır, hem de insanların alışa gelmiş oldukları düşünce sistemlerini bozan bir yaklaşım biçimidir. Yüce Allah Hız. Muhammed'in şöyle demesini istemektedir: "*De ki: 'Biliyorsunuz ki, yaptığım bu işe karşılık ben sizden herhangi bir ücret istemiyorum. Benim mükafatımı Allah verecektir. Çünkü O her şeyi görmekte, bilmektedir.'*" (34/47). Aslında Hız. Peygamber'in istediği tek şey insanların gerçekleri görmesini sağlamaktır: "*Ey Peygamber! Biz seni yalnızca bir müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen de ki: 'Ben sizden yaptığım bu işe karşılık herhangi bir ücret istemiyorum. Sizden tek istediğim, dileyen kimsenin Rabbine giden yola girmesidir.'*" (25/56-57).

Hız. Muhammed, insanları "hikmetle, güzel öğütle" (16/125), Allah'a, davet etmiş; insanların dünyalarını aydınlatabilmek için her yolu denemiştir. Yüce Allah şöyle buyurmak-

tadır: *"Ey Peygamber! Biz seni bütün insanlara sevgi, şefkat ve merhamet kaynağı olarak gönderdik. Sen insanlara şunu söyle: Bana tanrınızın tek bir Tanrı olduğu vahyedildi. Hâlâ O'na teslim/Müslüman olmayacak mısınız?"* (21/107-108); *"Ey Muhammed! De ki: 'Allah'ın dilemesi dışında ben kendime bir fayda ve zarar verecek durumda değilim. Görülmeveni bileydim, daha çok iyilik yapardım ve bana kötülük de gelmezdi. Ben sadece, inanan bir milleti uyaran ve müjdeleyen bir peygamberim."* (7/188).

Hz. Muhammed, hiç kuşkusuz insanlık tarihinde derin izler bırakan, hatta insanlığın kaderini değiştiren büyük "öncü"lerden birisi, belki de en önde gelenidir. Hiçbir insan, onun kadar sevilmemiştir. Hiçbir insan, onun kadar övülmemiştir. Ancak, böylesine sevilmesine rağmen, hiçbir insan da onun kadar haksızlığa uğramış değildir. Evet, Hz. Muhammed'e yapılabilecek en büyük haksızlık, en büyük saygısızlık, "sevgi" ve "saygı" adına, onu insanın anlama menziline dışına taşımaktır. Onun, "insan" olduğuna yönelik her türlü vurgunun, hiç çekinmeden "saygısızlık" olarak nitelendirilmesi, hem Kur'an'a, hem de Hz. Muhammed'in sünnetine aykırıdır. Hz. Muhammed'i doğru anlamak için gerekli çerçeveyi bize Kur'an vermektedir: O, vahiy alan bir beşerdir.

Biraz dikkat edilecek olursa, Kur'an'dan hareketle çizmeye çalıştığımız Hz. Muhammed'le ilgili ana çerçevenin, Sahabe'nin Hz. Muhammed algısı ile büyük ölçüde örtüştüğü görülebilecektir. Kur'an'ın emri doğrultusunda Hz. Muhammed, ihtiyaç duyduğunda Sahabe ile istişare etmiştir. Sahabe, kafasına yatmayan bir durumla karşılaştığı zaman, hiç tereddüt etmeden Hz. Peygamber'e o konuda "vahiy olup olmadığı"ni sormuştur. Bu konudaki en meşhur örnek Bedir Savaşı öncesi karargah yerinin belirlenmesi ile ilgilidir. Sahabeden savaş tecrübesi yüksek bir zatın uyarısı ile karargah yeri Bedir Kuyularının kontrolü Müslümanlarda olacak şekilde yeniden belirlenmiştir.

Hız. Muhammed kendisine gelen vahyi hemen yazdırtmış olmasına rağmen, kendi sözlerini dikte ettirmemiştir. Bugün elimizdeki hadislerle ilgili malumat, insanların Hız. Peygamber'den işittiklerinden belleklerinde kalanların daha sonraki nesillere aktarılması ile oluşmuştur. Nitekim İslam uleması mütevatir hadislerin sayısında bile ittifak sağlayamamıştır. Buhari'nin *Sahih*'inin Buhari'ye göre, onun koymuş olduğu ölçütlere göre sahih olduğunu hatırlamakta fayda vardır.

Müslüman kültürde birbirinden çok farklı Hız. Muhammed tasavvurları ve erken dönem algıları mevcuttur. Buna rağmen, gerçeklik ile algı arasındaki fark fark edilmediği, tarihin yaşananlardan bellekte kalan verilerin, yine insan belleğinde bilgiye ve belgeye dönüştürülerek sonradan inşa edilmiş olduğu hususu önemsenmediği için, daha sonraki nesillere ulaşan tarihi malumatın yaşanan gerçekliğe adeta bire bir tekabül ettiği gibi ciddi bir yanlış oluşmuştur. Oysa Hız. Muhammed'in peygamber olmadan önceki hayatı hakkındaki bilgilerin bile, onun peygamber olmasını müteakiben yeniden inşa edildiği kolaylıkla anlaşılabilir bir husustur.

Tarih Bilgi Ve Bilinci Gelişmeden, Eleştirel Düşünce Gelişmez...

İnsanın anlama faaliyetinin yönü daima geçmişe doğrudur. Herhangi bir mesele ile ilgili anlama sürecinin başlayabilmesi, o konudaki ilk tezahürlerin mazinin ekranında belirmesi ile birlikte başlar. O zaman, eğer olup biteni doğru anlamaktan söz edeceksek, anlamanın geçmiş zaman algısının gölgesinde gerçekleştiğini ve her türlü anlama faaliyetinin geçmişle ilgili bir tür inşa olduğunu akılda tutmak gerekecektir. Bu durum, eleştirel düşüncenin ilk basamağını eleştiriye konu olan hususların ne kadar doğru anlaşıldığı sorusunun oluşturmasını gerektirir. Hele işin başında anlamak için değil de, sırf eleştirmek amacıyla yola çıkarsak, doğru anlama iyice zora girmiş olur.

Anlama dediğimiz hadise, tek düze değildir. Anlamada, içinde bulunduğumuz koşullara ve bizim değişen varlığımıza bağlı olarak muhtelif dereceler ortaya çıkar. Eğer anlamaya konu olan husus da, fark edilebilir bir değişim sürecinin içinde ise, bu defa, anlama dereceleri çift taraflı olarak farklılık arz etmeye başlar. Eğer eleştirel düşüncenin gelişmesini istiyorsak, önce anlamanın varoluşsal özelliklerini bilmek durumundayız.

Her türlü eleştiri, esas itibarıyla konu ile ilgili anlama üzerinden gerçekleşir. İnsanla ilgili her şey, gerçekleşme, anlatma, anlaşılma düzeyinde, ister istemez insanın birtakım yapısal özelliklerinin damgasını taşımak durumundadır. İnsanın varlık yapısı, insanla ilgili bütün faaliyet alanlarında "mükemmel"i imkansız hale getirir. İnsanla ilgili her şey, sonuna dek her türlü tenkit ve tahlile açık olmak durumundadır. Her türlü faaliyet zaman ve mekan boyutunda gerçekleşir.

Anlama, bir süreç içinde oluşan olay, fikir, görüş ve düşüncenin, yine bir süreç içinde kavranmasıdır. Bu süreç meselesi göz ardı edilerek ne anlama, ne anlatma ne de eleştiri söz konusu olabilir. Eleştirel düşüncenin gelişebilmesi için, fikirlerin zaman, mekan bağlantılarının doğru tespitine ihtiyaç vardır. Bu ise, tarih bilgi ve bilincini gerektirir.

Tarih bilgi ve bilinci, hem ilgilendiğimiz konunun kendine özgü bütünlüğünü, hem de onun İslam Düşüncesi'nin geneli içindeki yerini doğru tespit imkanı sağlar. Böylece hem yapılan eleştiri bir perspektiften yapılmış olur, hem de özgünlük ve bilime katkıyı fark etmek kolaylaşır.

Tarih bilgi ve bilinci, tarihin muhtelif dönemlerinde toplumsal yapı üzerinde etkin olan farklı zihniyetleri görmeyi ve çözümlemeyi kolaylaştırır.

Modern tarih bilinci iki unsurdan oluşur: Bütün önceki çağlar ile kendi çağımız arasında bir uçurum yaratan ortam ve zihniyet farklılıklarını kavramak ve bizim dünyamızın kendine özgü karakterinin, geçmişteki o ortam ile zihniyetten bugüne nasıl geldiğine bağlı olduğunu anlamak (Tosh, 1997, 16).

Farklı zihniyetler, kültür ve uygarlığa özgünlük ve zenginlik kazandırır. Zihniyet çözümlenmesi, mevcut kültürün arka planını, onu yaratan anlam çerçevelerini görme imkanı sağlar.

Eleştirel yaklaşımda hem mevcut olanı doğru anlamak, onun evrensel boyutlarını yakalamak gibi bir çaba vardır, hem de güvenli bir gelecek için temel ve malzeme arayışı vardır. Gelecek kaygısı, doğrudan insanları geçmişe yönlendirir. Bu sebepten, gelecekle ilgili projesi olanlar, daima işe tarihten başlarlar.

Tarih bilgisi, kesin öngörüler için değil, toplumsal, siyasi ya da ekonomik eğilimlerin geleceğe projeksiyonu için zemin sağlar, bu da, gelecekteki olayların gerçekleşeceği koşulları çok güçlü bir şekilde görebilmemize olanak verir (Tosh, 1997, 19).

Geleceğe yönelik her güçlü adım, yeni bir tarih anlayışının oluşturduğu zeminde, tarihten beslenerek atılır.

Tarih bilgi ve bilinci, yapılan bilimsel çalışmanın tarihteki yerini görme imkanı da sağlar; ulaşılan bilimsel sonuçların önce ve sonra ile bağlarını kurmayı kolaylaştırır.

Her tarihsel dönem, kökleri geçmişte olan güçlerden örülmüştür. İçinde yaşanan tarihsel anın bilinçli bir yurttaşı olunmak isteniyorsa, bu güçlerin bilinmesi gerekir. Bu da, 'şimdi-burada varoluşumuzun' dışına çıkıp, tarihsel yaşamla bir bağlantı kurmakla olur. Zamanımızın özel tarihsel durumu ancak böyle kavranabilir. Yalnız, bunun için de tarihsel düşünmeyi öğrenmek gerektir. Önce ne olduğumuzu, sonra da ne olmamız gerektiğini ancak tarih temeli üzerinde anlayabiliriz. Her tarihsel dönem yalnızca bir oluşun ürünü değildir, ileriye doğru sokulan güçlere de gebe dir. Bu yüzden her tarih anlayışının karşısında, yalnızca verilmiş olan bir değer dizgesi değil, bir de kendisine erişilmek istenen bir değerler bağlamı vardır; yani geçmişle ilgili bir bilginin yanında, bir de geleceği oluşturmaya için için çalışan bir istenç bulunur (Gökberk, 1997, 55-56).

Eleştiri, san'atta, edebiyatta, bilimde mükemmeli, doğruyu, güzeli arayış sürecinin en etkili aracıdır. Eleştiri, farklı olanı görmek, anlamak ve daha da anlaşılır kılmaya çalış-

maktır. Yaratıcılık, daima fark edilmek ister. Dürüst eleştirmenler, yaratıcı yetilerinin yanında takdir edebilme, değerlendirebilme yetileri de gelişmiş olan kimselerdir. Dürüstlük, yansızlık ve adalet olmadan eleştiri olmaz. Eleştirinin temel amacı, ortaya çıkan eserin/bilimsel sonuçların ilgilenenler için daha anlaşılır kılınmasını sağlamak, o yollarda yürümek isteyenlerin ufkunu açmak, konuya farklı açılardan da bakılabileceğini göstermek, varsa ciddi hatalar, tekrarlanmaması için uyardır. En çok da bilim adamının ihtiyacı vardır eleştiriye. Çünkü eleştiri olmadan, eleştirel yaklaşım esas alınmadan bilimden ve bilimsel gelişmelerden söz edilemez.

Din alanının da, en az sözünü ettiğimiz alanlar kadar, belki de daha fazla eleştiriye ve eleştirel yaklaşıma ihtiyacı vardır. Ancak, din söz konusu olunca, ağırlıklı olarak dinin yanında yer alanlar "savunmacı", karşısında yer alanlar da "saldırgan" bir tavır takınmaktadırlar. Dolayısıyla, din alanında "anlama" devreden çıkmaktadır. Doğru bilgi olmadan "anlama"nın anlamı olmaz. Din alanının eleştiri dışı tutulması, daha çok, dinden çıkma ve günah işleme korkusundan kaynaklanmaktadır. Din anlayışımızın kaynakları ve niteliği, inancımızın vahyî ve mantikî temelleri bilinmezse, akıldışı-lık ve korku egemen hale gelebilir. Belirsizlik ve bilgisizlik, korkuyla birlikte kutsallığı ve gizemi bir "sığınak" olarak, öne çıkartabilir. Korkunun, irrasyonelliğin ve bilgisel temelleri olmayan kutsallığın eleştiriye tahammülü olmaz.

Dinin kendine özgü yapısı, genellikle eleştiriye açık tutulmayan, kaynakları bilinmeyen, herkesin içeriğini kendince doldurduğu kavramlarla örülen, sınırları belirsiz, doğruluğu hakkında ölçüt geliştirilemeyen bir bilgi alanının oluşmasına yol açmıştır.

Çoğu zaman, bu alanın, sorgulanmaksızın kabul edilmesi gereken bilgilerle dolu olduğu zannedilir. Bu belirsizlik, ölçütsüzlük ve gizem, çarpıklıkların, yanlışların meşrulaştırılmasını, hatta din istismarını kolaylaştırmaktadır. İnsanın

her alanda doğru bilgiye ihtiyacı vardır; ancak, din alanında doğru bilgiye olan ihtiyaç, bütün insanlığın geleceğini etkileyecek kadar önemlidir. Bireyin ve toplumun din anlayışı, din hakkındaki bilgilerle kurulur. Vahye, akla ve gerçeklere aykırı bilgilerle kurulan din anlayışının, bireye ya da topluma herhangi bir fayda sağlayacağını, herhalde kimse iddia etmeye kalkışmaz. Din alanındaki bilginin doğru olup olmadığını anlayabilmenin yolu, öncelikle akli kullanmaktan geçer. Akla aykırı bir bilginin dine uygun olması mümkün değildir. İnsan, neyin akla uygun, neyin akla aykırı olduğunu bilecek şekilde yaratılmıştır. Aklin yanında diğer önemli ölçüt Kur'an-ı Kerim'dir. Akla ve Kur'an'a aykırı bilgi, İslam'a uygun olmaz. Aynı şekilde yaratılışın yasaları da, doğru bilginin tespiti için bir ölçüttür. İşte Hz. Muhammed, bu ölçütler çerçevesinde insanlara örnek olmuş, insanları uyarmıştır. Kur'an, ısrarla insanların düşünmesini, aklını kullanmasını; zandan, güvenilir olmayan bilgiden kaçınılmasını ister.

Hatta zannın günah olduğuna dikkat çeker. Aynı şekilde Kur'an, hayatın bütün alanlarında doğru bilgi ve belgeyle hareket edilmesini ister. Müslüman insan, inanç ve düşünce dünyasını şekillendiren bilginin, sağlam, güvenilir ve savunulabilir olmasına özen göstermek zorundadır.

Müslüman insan bilerek inanmak, bilerek yaşamak; inancının ve davranışlarının vahyi ve mantıki temellerini bilmek durumundadır. Din alanında eleştirel düşünceyi gerekli kılan en önemli hususlardan birisi, Hz. Muhammed'in vefatıyla birlikte vahiy kapısının kapanmış olmasıdır. Artık hiç kimse, İslam dairesi içinde kalarak Allah'tan vahiy aldığı iddia edemez. "İlham" kategorisinde sayılan malumat, ne delil olarak ne de güvenilir bilgi olarak kabul edilebilir. Müslüman insanın Allah katından geldiğine inandığı yegane bilgi kaynağı elimizdeki Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an'ın dışındaki bütün bilgiler "beşeri bilgi"dir. Beşeri bilgi, gerek kaynak, gerekse içerik bakımından, sonuna kadar her türlü tenkit ve tahlile açık olmak durumundadır. Çünkü beşeri bilgiyi üreten insandır. İnsanın

ürettiği bilgi de, hakikatle örtüştüğü kadar doğru, sağlam ve güvenilir olabilir. Yüce Allah, "*Her bilim sahibinden üstün bir bilen bulunur.*" (Yusuf, 76) buyurarak, bilim alanında tartışılmaz bilgiden ve tartışılmaz otoriteden söz edilemeyeceğini bizlere hatırlatmış olmaktadır.

İslam, gizlisi saklısı olmayan, insanın yaratılışına, yaratılışın yasalarına uygun bir dindir. İslam'da akla aykırı, insan fitratını zorlayacak, gerçeklerle örtüşmeyen herhangi bir şey olmayacağı için, Müslüman insanın din alanını eleştiri dışı tutmaya çalışmasının hiçbir anlamı yoktur. Yanlışımız varsa, düzeltmek bir fazilet olur. Müslüman insan yanlışların hammalığını yapacak kadar hamakat içinde olmamalıdır.

Hız. Muhammed, doğrudan peygamberlikle/vahiyle ilgili olanların dışında, hiçbir zaman kendisini eleştiriye kapatmış değildir. Kur'an, Hız. Muhammed'in yüce bir ahlaka sahip olduğunu ve bizler için "en güzel örnek" olduğunu belirtir. Örnek alabilmek, Hız. Peygamber'i anlamayı gerektirir. Eleştirel yaklaşım olmadan doğru anlamak mümkün olabilir mi? Kur'an, Hız. Muhammed'in sahabe ile görüş alışverişinde bulunmasını ister. Görüş alışverişinde bulunmak, düşüncelerini tartışmaya açmak değil midir? Yukarıda belirttiğimiz gibi Sahabe, Hız. Muhammed'e zaman zaman "Ey Allah'ın elçisi bu konuda vahiy mi var?" diye sormak ihtiyacı hissetmiştir. Hız. Muhammed, açık yüreklilikle bu tür sorulara cevap vermiş ve gereğini yerine getirmiştir. Bunun en çarpıcı örneği Bedir Savaşı öncesinde yaşanmış ve karargah yeri değiştirilmiştir. Bu durum, Hız. Peygamber'in bile, din alanının dışında eleştiriye açık olduğunu göstermektedir. Aslında doğrunun peşinde olanlar, eleştiriye her zaman açık olurlar. Eleştirel yaklaşım, din alanında her alandan daha çok anlamlı, önemli ve gereklidir. Doğru, sağlam, güvenilir bilgiye ancak eleştirel yaklaşımla ulaşılabilir. Doğru bilgi, insanı hem özgürleştirir; hem de özgüven sahibi yapar. Doğru bilgi, tıpkı güneş gibi ısıtır ve ışıtır. Sağlıklı eleştiri, insanı geliştirir ve olgunlaştırır. Sağlıklı eleştiri, aynı zamanda takdir yetisini de geliştirir. Yaratıcılığın

tek besin kaynağı "takdir"dir. Takdir edebilmek de ciddi bir seviye ister.

Zaman Algısı, Süreçler, Anlama, Bellek ve Tarih

Tarih, her ne kadar "geçmiş" anlamında da kullanılıyor ise de, esas itibariyle geçmişten gelen bilgi, belge ve bulgular doğrultusunda, zaman-mekan bağlantısı ve fikir- hadise irtibatı çerçevesinde geçmişte yaşananlarla ilgili bir inşa faaliyetidir.

Tarih, 'geçmiş' olmadığı gibi, günümüze ulaşabilmiş geçmiş de değildir. Günümüze ulaşabilmiş belgelere dayanarak geçmişin belirli parçalarının yeniden kurulmasıdır; bu parçalar da, onları yeniden kuran tarihçinin bugünkü koşullarıyla şu veya bu şekilde bağlantılı olanlardır (Tosh, 1997, 136).

Bu bakımdan tarih, hiçbir şekilde geçmişin bütününe kuşatamaz. Zaten geçmişte yaşananların olduğu gibi ne yeniden inşa ne de tekrarı mümkündür. Tıpkı bir saniye önceki suyun akıp gitmesi gibi, bir saniye öncesinde yaşananlar da bütünüyle geride kalmıştır. Ancak, şu anda yaşananlar da, gelecekte yaşanacak olanlar da hiçbir şekilde geçmişten bağımsız olamazlar. Yani şimdinin ve geleceğin kökleri geçmişte yatmaktadır.

İnsanın "geçmiş" algısı, hiçbir özel çabaya gerek görülmesizin kendiliğinden oluşur.

Kişisel ilişkilerden siyasal tercihlere kadar hayatın bütün alanlarında, farkında olsak da, olmasak da, deneyimlerimizi hep zaman perspektifiyle yorumlarız. Sırf bizden daha yaşlı insanlarla bir arada yaşıyor olmamız bile bizde bir geçmiş bilinci oluşturur. Kişisel kimlik duygumuz, geçmişe uzanan kökleri gerektirir ve bunlar da öncelikle soyağacında ve aile tarihinde aranır. Biliriz ki, hayattaki hiçbir durumu, kesintisiz bir süreç içinde nereye oturduğunu veya daha önce yaşanıp yaşanmadığını öğrenmeden kavrayamayız (Tosh, 1997, 3).

Bizdeki farkındalığı sağlayan en önemli faktörlerden birisinin zaman olduğunu söylemek pek yanlış olmasa gerektir.

Anlama faaliyetinin bütünüyle geçmişe yönelik olması bir yana, genelde insan bilimleri, özelde İslam Bilimleri, esas itibarıyla insanların geçmişteki yapıp ettiklerini, düşündüklerini anlama ve açıklama faaliyetinden başka bir şey değildir. Bu yüzden zaman algısı, her türlü bilimsel faaliyet açısından önemlidir; İslam bilimleri açısından daha da önemlidir. Zaman algımız sağlıklı değilse, geçmişi doğru anlama imkânımız olmaz. Bu kendiliğinden oluşan "geçmiş" algısı, her türlü bilimsel faaliyetin özel çaba gerektirdiği gerçeğinin göz ardı edilmesine sebep olabilmektedir. Her türlü bilimsel birikim, özünde sistematik bir yapıyı, bilinçli bir çabayı gerektirir. Yaratmada ve bilimde tesadüflerin yeri yoktur. Ya da sadece farkındalıkla ilgili süreçlerde, bağlantıların bilinç düzeyine taşınmadığı bazı anlarda tesadüflerden söz etmek mümkün olabilir.

"Geçmiş"le "tarih" ontolojik olarak birbirinden farklıdır.

Tarih, dünya hakkındaki bir dizi söylemden biridir. Bu söylemler, dünyayı (görünür olarak üzerinde yaşadığımız fiziksel maddeyi) yaratmazlar; ama onu kendilerine mülk ederler; sahip olduğu bütün anlamı ona söylemler verir. Dünyanın, tarihin (görünürdeki) soruşturma nesnesini oluşturan bölümü geçmiştir. Şu halde bir söylem olarak tarih, nesnesinden farklı bir kategori oluşturur; geçmiş ile tarih, farklı şeylerdir. Bunun yanında geçmiş ile tarih, geçmişin sadece tek bir tarihsel okunuşunu kaçınılmaz kılacak biçimde birbirine dikilmiş de değildir. Geçmiş ile tarihin seyri birbirlerinden bağımsızdır; birbirlerinden dağlar kadar uzaktırlar. Bu yüzden aynı soruşturma nesnesi, farklı söylemsel pratikler tarafından farklı biçimlerde okunabilir (bir manzara, coğrafyacılar, sosyologlar, tarihçiler, sanatçılar, iktisatçılar vs. tarafından farklı biçimlerde okunabilir/yorumlanabilir); bu arada her biri kendi içinde, zaman ve mekân dışı farklı yorumsal okumalar vardır; tarih söz konusu olduğunda tarih yazıcılığı buna tanıktır (Jenkins, 1997, 17-18).

İnsanın varoluşsal boyut taşıyan "anlama" faaliyeti, bütünüyle geçmişe yöneliktir. İnsan, olmaya devam eden, oluş halinde olanı bile, geriye dönük olarak anlamaktadır. Kierke-

gaard, "İnsanın ironisi, ileriye dönük yaşaması, ama geriye dönük anlaşılmasıdır." derken, insanların farkında olmak istemedikleri bir gerçeğe dikkat çekmiştir. Hayatla ilgili bilgi ve algı düzeyindeki her şey, gerçekten de geçmişe dönük olmak zorundadır; çünkü gelecek diye bir şey yoktur. İnsan beyni, olan biteni, ancak "an"ın gerisine düştükten sonra anlamaya başlar. Belki de, "zaman" algısı, öncelikle "anlama" açısından özel bir önem taşır. Biz, zaman deyince, geçmişten çok geleceği düşünürüz. Geleceği planlamak, hiç kuşkusuz doğrudan zaman algısı ile ilgilidir. Ancak, gelecekteki her şeyin kökleri geçmişte olduğuna göre, zaman algısı, en az gelecekle ilgili olduğu kadar, belki de daha fazla geçmişle ilgili olmalıdır.

Her şeyden önce insan aklının "zaman" kategorisine göre işlem yaptığı açık seçik bilinen bir husustur. Bu yüzden "zaman"ın gerçekte bir "varlık" olarak var olup olmadığı gibi tartışmalara girmeden, onun artık görmezlikten gelinmeyecek olan "göreceliği" konusuna biraz değinmek istiyoruz. Zamanın göreceli olması, hem tek tek her insan hayatının farklı aşamalarındaki zaman algısındaki göreceliliğe, hem de toplumdaki genel zaman algısının göreceli olmasına işaret etmektedir. Aslında her insanın kendine özgü bir zaman algısı vardır. Zaman algısındaki ortak boyut, zihnimizde algının oluşmasını sağlayan gece gündüz, mevsimler gibi birtakım döngülerin hemen her insanın zaman algısının köklerini oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Belki de, insan bilgisinin mutlak olamayacağının en açık kanıtlarından birisi bu görecelilik olmalıdır.

Zaman algısının konumuz açısından önemi öncelikle "süreçler"le ilgilidir. Özellikle Müslüman kültür, süreçlerin algılanmasına pek izin vermemektedir. Daha doğrusu, Müslüman kültürde süreç algısı ya yoktur ya da çok zayıftır. Bunun daha çok İslam anlayışı ile ilgili olduğunu düşünüyoruz. Eğer İslam, en mükemmel şeklini İslam'ın erken döneminde bulmuş, onun en ideal tatbikatı Raşid Halifeler döneminde

gerçekleşmiş, kalan boşluklar da büyük mezhep imamları tarafından doldurulmuşsa, artık İslam adına ne söylenecek söz ne de yapılabilecek bir iş kalmış olur. Bu, İslam'ın ve İslam'ın anlaşılma biçimlerinin geçmişin belli bir döneminde (Ehl-i Sünnet için Dört Halife Dönemi, Şia için 12 İmamların yaşadığı zaman dilimi) dondurulmuş olması demektir. Durum böyle olunca, süreç algısına elbette ihtiyaç olmayacaktır.

Süreçlerle ilgili algının gelişme imkanı bulamamasının bir başka sebebi, sosyal değişimin çok yavaş seyretmesidir. Değişimin çok yavaş olduğu dönemlerde, geçmiş ile içinde yaşanılan an arasındaki fark doğal olarak en aza iner ve fark edilmesi pek mümkün olmaz.

Gerek geçmişle tarih arasındaki irtibatı, gerekse süreç meselesinin önemini daha iyi kavrayabilmek için biraz insan belleğinden söz etmek gerekecektir. İnsanın beyni, oluştuğu andan itibaren kayıt yapmaya başlar. Bu kayıt sırasında, beynin deneme-yanılma sonucu da olsa, tecrübe diyebileceğimiz birikimi ve öğrenme ile elde edilen neticeleri de kaydettiği bilinmektedir. Daha açık bir ifadeyle, hem yeni şeyler öğrenmemiz, hem de karşılaştığımız sorunları çözmek için akıl yürütmemiz, daha önceki birikimimize göre gerçekleşmektedir. Aslında insan hafızası, her an kendisini yenileyen, yeniden inşa eden bir yapıya sahiptir. Herhangi bir sorunla karşılaştığında, beynimizin nasıl bir süreç takip ederek çözüm ürettiğini fark edebiliriz. İlk yapılan iş, daha önce benzer bir sorunla karşılaşmış ve karşılaşmadığımızın hatırlanmasıdır. Birey için geçerli olan bu durum, toplum için de geçerlidir; herhangi bir meseleyi anlamaya çalışırken de, çözüm ararken de, bize mevcut bilgimiz ve tecrübemiz yol gösterir.

İnsan aklı işlem yaparken, tıpkı "doğal ayıklama"ya benzer bir yol takip eder. Aklın kayıt altına aldığı tecrübeler, en güçlü, en yararlı olanlardır. Çünkü, insan varlığının devamı aklın verimli kullanılabilmesine bağlıdır. Aklın bu işleyiş biçimi tarih insanının da ham kaynağını oluşturur.

Tarih, kolektif bellektir, insanların kendi toplumsal kimlik kavramlarını ve geleceğe ilişkin beklentilerini oluşturmalarını sağlayan deneyimlerin toplamıdır. Tarihi umursamadığını iddia eden insanlar bile, attıkları her adımda tarihe dayalı varsayımlar geliştirmek zorunda kalırlar. İster partilerin birbirine rakip iddialarından birisini seçmeye çalışıyor, ister belli politikaların uygulanabilirliğini değerlendiriyor olalım, siyasal tercihlerimizde bir geçmiş duygusu hakimdir. Hepimiz yaşadığımız toplumun bugüne nasıl geldiğini merak ederiz, hepimizin kafasında bu konuya ilişkin, ne kadar yarım yamalak ve yanlış temellendirilmiş olursa olsun belli bir açıklama vardır (Tosh, 1997, 3-4).

Bellek ile tarih arasında muazzam benzerlik ve paralellikler dikkat çekmektedir.

Belleğin kırılgan gücü, içinde geçmişi korumaya çalıştığımız nesnelere gibi, bizi biçimlendirmeye katkıda bulunmuş olan birçok olayı bizden gizlese de, bize kim olduğumuza ve neler yaşadığımıza dair genél bir duygu verir. Yanlış hatırladığımız deneyimler ya da sadece olmuş olmasından korktuğumuz ya da olduğunu hayal ettiğimiz olayların asılsız anıları bizi derinden etkileyebilir. Düşüncelerimiz ve eylemlerimiz bazen hiç anımsamadığımız olaylardan örtük olarak etkilenir. Ve hayatlarımızdaki birçok olay belleklerimizden sonsuza dek silinmiştir. Bununla birlikte, her şey göz önünde bulundurulduğunda, bellek sistemlerimiz geçmişimizin genel hatlarını koruma ve başımıza gelen birçok önemli şeyi doğru kaydetme konusunda oldukça iyi bir iş çıkarırlar. Aksi halde türümüzün evrilmesi mümkün olmazdı. *Bellek, beynin deneyimleri anlamlandırma ve onlardan tutarlı hikayeler oluşturma faaliyetinin merkezi bir ögestir.* Bu hikayeler geçmişten bize kalan tek şeydir ve bu yüzden de kendimizi nasıl gördüğümüzü ve gerçekleştirdiğimiz eylemleri etkin bir biçimde belirlerler. Bununla birlikte, hikayelerimiz birçok farklı unsurdan oluşmaktadır. Gerçekten yaşanmış olan deneyimlere dair küçük parçalar, olmuş olabilecekler konusundaki tahminler ve onları hatırlamaya çalıştığımız sırada bize rehberlik eden inançlar. Anılarımız geçmiş konusunda hatırladıklarımızın, şimdiyle ilgili inandıklarımızın ve gelecekle ilgili hayal ettiklerimizin kırılgan ancak güçlü ürünleridirler (Schacter, 2010, 457-8).

Her şeyden önce tarih insan belleğinde, yine insan belleğinden süzülerek gelen bilgi, belge ve bulgularla inşa edilmektedir.

Belleğimiz geçmişte yaşananların bıraktığı izleri bazı işaretlerle ve ipuçları ile hatırlarlar.

Kendimize dair kavrayışımız geçmişten hatırlayabildiklerimize fazlasıyla bağlı olduğundan, başarılı anımsamanın yoğun olarak uygun hatırlatıcı ipuçlarının mevcudiyetine dayandığını fark etmek moral bozucudur. Böyle bir bağımlılık, uykudaki anıları tetikleyecek işaretler ya da ipuçlarıyla karşılaşmayı başaramadığımızda geçmişimizin bazı parçalarından kopabileceğimiz anlamına gelmektedir. Yıllardır göremediğimiz tanıdıklarla karşılaşmanın genellikle böylesine etkileyici bir deneyim olmasının sebeplerinden biri bu olabilir: Eski arkadaşlarımız bize kendi başımıza üretmemizin zor olduğu ve normalde anımsayamayacağımız olayları anımsamamıza imkan veren ipuçları ve hatırlatıcılar sağlarlar (Schacter,2010, 101-2).

Belleğin bu özelliği, doğal olarak yaşananlarla ilgili bir takım ipuçları ve hatırlatıcıların yaratılmasını beraberinde getirmektedir. Bir başka açıdan bakıldığında bu ipuçları ve hatırlatıcıların tarih inşasında da ana malzemeyi oluşturduğu söylenebilir.

Diğer taraftan insanın varlık yapısında bilgisini, tecrübesini özellikle sevdiği kimselerle paylaşmak gibi ilginç bir özellik vardır. Bilginin kendiliğinden bir birikim oluşturmamasının, kültür ve uygarlığın temelinde bu gerçek yatmaktadır. Aslında bunun insanın kelime ve kavramlarla düşünen, dili toplum içinde öğrenen bir varlık olması ile ilgili olduğu söylenebilir. Belki de yaratıcılığın "takdir"e ihtiyaç hissetmesi de tetikleyici bir faktör olabilir. Herhangi bir konuda yeni bir bilgiye ulaşmak, onu insanlarla paylaşmadıkça, çok da anlamlı olmamaktadır. Ayrıca yaş ilerledikçe bildiklerini, tecrübelerini paylaşmak, hem hayata tutunmanın, hem de saygın bir yer edinebilmenin yolu gibi anlaşılmaktadır.

Sosyal ve kültürel bellek bakımından, yaşlıların deneyim ve bilgisi arkadan gelen nesiller için geleceğe yönelik bir rehber işlevi görebilir; kişisel bellek bakımındansa, ileri yaşlardaki yetişkinin hayatını gözden geçirmesi, geçmişin şimdi bağlamında değerlendirilmesine imkan vermektedir (Schacter, 2010, 450).

Bellek de, tarih de sürekli yeniden inşa edilir. Her ikisi de geçmişle ilgili algılara dayalı olarak oluşur.

Bellek, her şeyi, ama her şeyi yaratılışla ilgili temeller üzerinde, hayatın akışı içerisinde her an yeniden inşa edilen anlam çerçeveleri dahilinde anlamlandırarak, yeniden inşa ederek kayıt altına alır. Hiçbir şey kendi gerçekliği ile insan belleğinde yer tutamaz.

Çoğumuz anılarımızı hâlâ zihnimizdeki fotoğraf albümünde saklanan bir dizi aile fotoğrafı olarak görürüz. Bununla beraber, artık geçmiş deneyimlerimizin yargıdan bağımsız enstantanelerini depolamadığımızı, daha ziyade bu deneyimlerin bize sağladığı anlam, sezgi ve duyguları muhafaza ettiğimizi kesin olarak bilmekteyiz (Schacter, 2010, 21).

Karşılaştığımız yeni olan her şeyi, daha önceki bilgimiz, birikimimiz ve tecrübemiz doğrultusunda, zihnimizde mevcut olan anlam çerçevelerine uygun olarak anlamakta, anlamlandırmak ve değerlendirmekteyiz.

Geçmişte başımıza gelenler gündelik hayatımızda yaşadığımız olayları değerlendirme biçimimizi belirler –anılar olayları nasıl deneyimlediğimizizin kayıtlarıdır, olayların kendilerinin kopyaları değil (Schacter, 2010, 22).

Tarihin bütün malzemesi insan belleğinden süzülerek gelir. İnsanın hem fitratı, hem de tarihi vardır.

Müslümanların Tarih Algısı

Müslümanların dinle ilgili açmazlarının önemli bir kısmının tarih bilgi ve bilinci ile bağlantılı olduğu açıkça görülebilmektedir. Bu işin bilimsel boyutu ile ilgili olan ilahiyatçıların tarih bilgi ve bilinci konusunda yeterince duyarlı olmadıklarını fark etmek gerçekten acı vericidir. Dindeki kurumsallaşmanın insan ürünü olduğunu fark edememek, doğrudan süreçleri okuyamamakla ilgilidir. Malumata mahkum olmak, süreçleri bilmemenin, okuyamamanın doğal sonucu olmalı...

Değişimi yeterince algılayamamanın birtakım ciddi sebepleri olmalı... "Gelişme" fikrinin Müslümanların on dört asrı aşan süreçte nasıl bir seyir takip ettiğini ciddi olarak merak etmemek mümkün değildir. Hadis ve Sünnet'le ilgili algının başlangıcı ve nasıl değişip dönüşerek sonraki nesillere ulaştığı, geçirdiği farklılaşma süreci araştırılmayı beklemektedir. İctihatla ilgili tartışmalar başlı başına bir meseledir... Esas insan zihnini meşgul eden hususlardan birisi de "Sahabe algısı" ve erken devir idealizasyonudur... Bunlara Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in tutuşturduğu meşalenin ışığında bilgiye ve öğrenmeye açık olan, hiçbir komplekse kapılmadan insanlığın birikimine talip olan Müslümanların, niçin ve ne zaman maziye demir atarak geçmişi kutsallaştırmaya, Kur'an'ın "ataların dini" hakkındaki uyarısına rağmen geleneği dinleştirmeye başladıklarını da eklemek gerekmektedir. Bütün bu ve benzeri hususların doğrudan tarih bilgi ve bilinci ile irtibatlı olmadığını, olmayacağını söylemek pek mümkün değildir.

Tarih, her ne kadar geçmişten bize intikal eden belge, bulgu ve bilgilere dayalı olsa da, insan tarafından, insan zihninde inşa edilen; insan zihninin dışında bir varlığı olmayan; geçmişin belirli bir dönemi ile ilgili yorumlar, anlayışlar ve nihayetinde söylemlerdir. Yorumdan bütünüyle bağımsız bir tarih düşünülemez. Tarihin malzemesi olan her türlü veriyi belgeye dönüştüren insandır. Bu verileri tarih inşaında anlam çerçevesine oturtan da insandır. Ancak "Esas olarak tarih, tarihçilerin yaptıkları şeydir." (Jenkins, 1997, 38) demek de bir yandan tarihin üzerine inşa edildiği varoluşsal boyut taşıyan "geçmiş" algısını, diğer taraftan inşa edilen ya da edilmek istenilenin ötesinde bir "tarih" olduğu gerçeğini göz ardı etmek anlamına gelecektir. Hiçbir tarihçi olmasaydı da, tarih yine mevcut olacaktı. Çünkü tarihin varlığı ya da tarih inşasının gerekliliği öncelikle insanın tarihsel bir varlık olmasıyla ilgilidir. Tarihçiler insanın varlık yapısından kaynaklanan bu gereklilik üzerinde mesleklerini icra etmek durumundadırlar.

Tarihin insanın varlık yapısı ile ilgili oluşu bir yönüyle insan-kültür ilişkisine, diğer yönüyle insanın toplumsal bir varlık oluşuna bağlıdır. Belki de önceliği insan-zaman ilişkisine, insandaki "zaman" algısına vermek gerekebilir. İnsanın ne anne-babasını ne de çocukluğunu içinde geçirdiği mekanı ve ortamı seçme hakkı vardır. Her insan kendisini bir mekanda, bir kültür içinde, bir gelenek yumağının ortasında bulur. Pek çok şeyi farkında olmadan öğrenir. İnsanı biçimlendiren kültürün, yine insan tarafından yaratılmış olduğu gerçeği, pek çok insanın bilinç düzeyine çıkma fırsatı bile bulamaz. İnsanlar irsiyetin, kalıtımın etkisini çok erken fark etmişlerdir. Genetik alanındaki araştırmalar, bazı hastalıkların kalıtsal olduğunu açıkça gözler önüne sermiştir. Artık hastanın hikayesine ailesi de katılmaktadır.

Her insanın, toplum içinde yaşayan bir fert olarak öncelikle kendi yaşadıklarından süzülen, daha sonra da içinde yaşadığı toplumun bir tür kolektif bellek halinde yeni kuşaklara aktardığı bir tarih algısı bir şekilde mevcuttur. İnsan, yaşadıklarından ders çıkaran bir varlık olduğu gibi, anne-baba da kendi yaşadıklarından çıkardığı dersi, tecrübeyi çocuklarına aktarmak ister. Akılda kalanların daha çok zaferler ve büyük acılar olması, tarihin insanın varlık yapısı ile irtibatlı olduğuna dair bir kanıt olarak sunulabilir. Üstelik acılar, kuyruk acısına ya da seçilmiş travmaya dönüşmüş ise, daha sonraki kuşaklara daima abartılarak aktarılır. Temerküz etmiş acılar, miknatis gibi her türlü acıyı çeker ve onunla farkında olmadan bütünleşir. Biz tarihle ilgili esas zeminin doğrudan insanın varlık yapısı ile ilgili olduğunu düşünüyoruz. İnsan birey ve toplum planında varlığını sürdürebilmek için tarih inşa etmek zorunda olan bir varlıktır. Ancak tarihin anlamlı olabilmesi için, öncelikle tarihin kendisinin tarihsel olduğunu unutmamak gerekmektedir.

Tarihin insanın varlık yapısı ile irtibatlı olan boyutu, toplumu değiştirmek, dönüştürmek isteyenleri; iktidar ve ikbal peşinde olan kimseleri daima celbetmiştir. İşin gerçeği top-

lumlari yönlendirebilmenin anahtari tarihte gizlidir. Tarih, geçmişin ruhudur. Tarih insan hafızası gibidir; sürekli yeniden inşa edilir. Gelecekle ilgili her türlü beklenti, özellikle egemenlik söz konusu ise, bu doğrultuda bir tarih inşasını beraberinde getirmiştir. Egemenler, egemenliklerini sürekli kılabilmenin yolunun tarihten geçtiğini çok erken fark etmişlerdir. Belki de bu yüzden "ideolojik tarih okumaları"ndan öte "resmi" tarihler yaratılmıştır. Tarihe ilgi her ne kadar geçmişin tecrübe ve birikiminden yararlanma gibi bir amacı içinde barındırıyorsa da, tarih yaratmak gibi bir amaçtan bütünüyle uzak değildir.

Tarih bilgi ve bilinci, geçmiş hakkında, doğru bilgilerle inşa edilen bir anlayışla geçmişini anlamaya, geleceği tasarlamaya çalışmaktır. Bunun mümkün olabilmesi için, öncelikle "tarih" ve "geçmiş"in birbirinden farklı olduğunun farkında olmak gerekir. Geçmiş/mazi, yaşananların, olup bitenlerin bütününe ifade eder. Tarih ise, bu bütünden, bize ulaşan bilgi kırıntılarına, bilgi ve belgelere dayalı olarak oluşturulan bir birikim ve tasavvurdur. Tarihi inşa eden, tarih bilincine sahip olmak isteyen insanın ta kendisidir. Düşünce dünyamızda yer eden tarih anlayışı ne kadar gerçeklere uygun olarak inşa edilirse, geleceğe o kadar güvenle bakma imkanı bulabiliriz.

Müslüman kültürde zaman algısı sağlıklı olmayınca, geçmiş, an ve gelecek iç içe girmekte; sağlıklı bir tarih telakkisi pek gelişmemektedir. İslam ile İslam Düşüncesi arasındaki farkın yeterince fark edilmemesi, hatta İslam'la onun anlaşılma biçimlerinin özdeşleştirilmesi, içine sürüklenen anakronizmin en önemli sebeplerinden birisi olmalıdır. İslam'ın tamamlandığı inancı, İslam düşüncesinin beşerî oluşunu gölgelediği gibi, din alanında üretilen düşüncenin de tamamlanmış gibi bir netice doğurmuştur. Hadis ve Sünnet algısının da hem "değişim"in algılanmasında, hem de tarih bilgi ve bilincinde birtakım sorunların mevcudiyetinde etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Müslüman kültürde zaman, mekan, kavram ve fikir kayması, İslam Düşüncesi'nin umumi inkişafının algılanmasını, geçmişle tarih arasındaki farkın anlaşılmasını güçleştirdiği gibi, Müslümanların birikiminden ve tecrübesinden yararlanmayı da adeta imkansız hale getirmektedir. Anakronizmin beraberinde getirdiği açmazlar, fikirlerle olay, zaman ve mekan irtibatının kurulabilmesini engellemektedir. Bilgi, üretildiği ortamdan, zamandan ve mekandan bağımsız hale gelmiştir. Kavramlar, bağlamları, içerikleri ve irtibatlı oldukları zaman ve mekan hesaba katılmaksızın rastgele kullanılır olmuştur.

İslam Bilimleri ile ilgili yapılan çalışmalarda sık düşülen hatalardan birisi, bu günün zihniyeti, bakış açısı, değerleri ve kavramları ile geçmişi anlamaya çalışmaktır. Bu durum, iki açıdan ciddi sorunlar doğurmaktadır: Birincisi, ilgi alanına giren her şeyin doğru anlaşılması engellendiği gibi, daha sonra bu konuyu doğru anlamaya çalışacakların işi de iyice zorlaştırılmaktadır. Hangi zaman dilimi ile ilgileniyorsak, ölçütümüzü o zaman diliminden almak, o zaman diliminin terminolojisini keşfederek, çalışmayı o kavramlarla inşa etmek yapılabilecek en doğru iştir. İkincisi, içinde yaşadığımız zaman diliminin değer algısı, değer yargıları, ahlak anlayışı, geçmişe taşındığı zaman, doğru anlama yerini bir tür yargılamaya bırakabilir. Bir bilim adamının işi yargılamak değil, önce anlamaktır. Tarih bilgi ve bilinci, hangi bilginle, hangi konularla, hangi mekanla ilgileniyorsak, onun tarihsel bütünlük içindeki yerini görmemizi mümkün kılar ve o döneme nüfuz etmeyi, empati yapmayı kolaylaştırabilir. Tarih bilgi bilinci olmayınca, böyle bir sorunun farkına varmak bile pek kolay olmamaktadır. Hangi alanda olursa olsun, her zaman dilimi, o zaman diliminde ve içinde yaşanan mekanda üretilen konuşulan dille, o dönemin kavramları ve değerleri ile anlaşılmalıdır. Herder'in dediği gibi, "Her çağ, kendi anlamını içinde taşır."

Diğer taraftan dinin doğru anlaşılması, büyük ölçüde doğru tarih telakkisine bağlıdır. Çünkü insanın olduğu her yerde

görülen, kültürün ve uygarlıkların biçimlenmesine birinci derecede etkin olan bütün dinler, tarih içinde ortaya çıkmışlardır. "Din", tarihsel süreçlerden geçerek, bulunduğu insanı dönüştürerek, kendisi de farklılaşarak sonraki nesillere ulaşır. Bir başka ifadeyle, tarih bilgisi ve bilinci olmadan, dinleri anlayabilmek ve değerlendirebilmek biraz zordur. Bu bakımdan "din", geçmişin doğru anlaşılmasında anahtar görevi görür; tarih de, "din" in bilgi boyutunu ve kurumlaşma aşamalarını aydınlatır.

Müslümanların tarih telakkisinde ciddi sorunların olduğu açıktır. Her şeyden önce, tarih bilincinde sorun vardır. Arkun'un tespitlerine katılmamak elde değildir:

Bizde tarih bilinci zayıftır ve uyandırılması zordur. Tarih dışı mitolojik anlayış, sahayı bütünüyle ve her düzeyde işgal etmiştir (Arkun, 2000, 16).

Bu durum, geçmişle tarihin, tarihle dinin ve dinle geleceğin birbirinden farklı olduğunun fark edilmesini güçleştirmektedir. Daha da vahimi, geçmişin, anın ve geleceğin iç içe geçmiş olması süreçlerin algılanmamasıdır. Zaman konusunda sağlıklı bir bilinçlilik haline sahip olamamak, aslında ruh sağlığının yerinde olmadığını akla getirmektedir. Müslümanların mazide yaşamaları, kendilerini ölümlerin egemenliğine terk etmeleri, çözümünü geçmişte aramaları, üzerinde düşünülmesi gereken hususlardır.

Tarih bilincinin olmayışı ya da eksik oluşu, Müslüman kültüründe "tarihin geriye doğru işletilmesi" sayesinde, mitolojik ve ideolojik tarihsel kurguların, gerçek tarihin yerini alması gibi bir sonuç doğurmuştur. Hemen her mezhebin, birbirinden farklı bir erken dönem anlayışı vardır. Her mezhep, kendisinin sahihliğini, hak mezhep olduğunu kanıtlayabilmek için, Hz. Muhammed'in yaşadığı zaman dilimi ile bir irtibat kurmaya çalışmıştır. Bazen bunun tersi de olmuş, bir mezhebin batıl olduğunu gösterebilmek için, Hz. Peygamber'e o mezhebin aleyhinde hadisler söylettirilmiştir. Bu durum,

bütün mezheplerin, hatta bütün tarikatların, kendilerine, kurgu bir geçmiş icat etmelerini beraberinde getirmiştir.

İşin gerçeği tarih bilinci, geçmişle bugün arasındaki farkı fark etmeyi ve tarihi unutmaksızın düşünmeyi mümkün kılar. Tarih bilinci olmayınca ya geçmiş bugünde yaşanır ve yaşatılır; ya da bugün geçmişte yaşanır ve yaşatılır. Bu durum, aynı zamanda geçmişin doğru anlaşılmasını engellemektedir. Tarih bilinci gelişmemiş insanlar, geçmişin bir süreç içinde şekillendiğini asla göremezler. Geçmiş, kafalarda, birbiriyle alakası olmayan fragmanlar halinde yer alır. Yukarıdan bakıldığı zaman, günümüz Müslümanın vücudunun bugünde, fakat ruhunun tarihin derinliklerinde olduğunu düşünmek için hiçbir sebep yoktur. Çarpık din anlayışı, tarih bilinci eksikliği ile birlikte Müslümanı maziye mahkum etmektedir. Türkiye'deki zihinsel yarılmanın, her şeyi siyah-beyaz ikilemine indirgemenin arkasında da tarih bilincinin olmayışının yattığını söylersek, sanıyorum pek abartmış sayılmayız.

Din alanında tarih bilinci yoksunluğunun ya da eksikliğinin nelere malolduğu konusunda en ilginç örnek, zihinlerdeki Hz. Muhammed'le ilgili oluşan anlayış biçimidir. Kur'an, ısrarla Hz. Muhammed'in de bizim gibi bir beşer, vahiy alan bir beşer olduğu gerçeğinin altını çizer. Hz. Muhammed her fırsatta kendisinin de bir insan, hem de "kurutulmuş et yiyen bir kadının oğlu" olduğunu söyler. Kur'an mucize taleplerinin reddedildiğini belirtir. Buna rağmen, zihinlerde serapa mucize bir peygamber tasavvuru vardır. Sahip olduğumuz peygamber anlayışının ne ölçüde sağlıklı olup olmadığını merak ediyorsak, Kur'an'ın Hz. Muhammed'le ilgili ortaya koyduğu gerçekleri iyi anlamalıyız. Hz. Muhammed'i doğru anlama konusundaki temel ölçütleri Kur'an bize vermektedir. Kur'an, "örnek" alınabilecek bir "beşer peygamber" portresi çizer.

Açıkça görülebileceği gibi, mevcut din anlayışı, Müslümanları, tarihin derinliklerinde yaşamaya zorlamaktadır. Birazcık tarih bilgimiz bize Hz. Peygamber'in vefatına yakın Medine'nin

nüfusunun 16.000 civarında olduğunu söylemektedir. Bugün Müslümanların nüfusu bir buçuk milyara yaklaşmıştır. Eğer din adı altında İslam'ın erken döneminde var olan kültürü gelecek nesillere taşımaya kalkarsak, hem İslam'ın evrenselliğine aykırı hareket etmiş, hem de İslam'ı yaşanması mümkün olmayan fosilleşmiş bir dine dönüştürmüş oluruz. İslam'ı, Kur'an'ın temel kurucu ilkelerinde ve Hz. Peygamber'i "örnek" konuma yükselten evrensel boyut taşıyan davranışlarında aramak gerekir. Hz. Peygamber'in "Ben güzel ahlaku tamamlamak için gönderildim." sözünü hatırlamakta fayda vardır. Geleneği dinleştirdiğimiz zaman, dini de geleneğe indirgemiş oluruz. Bu durum, İslam'ın içinin boşaltılmasından, işlevsiz kılınmasından başka bir şey değildir.

Sonuç

İnsanlık dayatmacı, aklı ve bilimi putlaştıran, Tanrı'yı hayatın dışına iten Batı tipi Modernite'den kaçarken, her şeyin anlamını yitirdiği, her şeyin dijitalleştiği, aklın ve bilimin içinin boşaltıldığı, Tanrı'dan kaçılan farklı bir sürece savrulmuş görünmektedir. Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak gibi bir şey... Böylesi zor zamanlarda, sakince düşünebilmek, felaket sonrasında sağlam kalabilecek sığınakları keşfetmeye çalışmak; hatta hayatı yeniden inşa etme planları yapmak elbette kolay değildir. Varlığını camı acıyınca hissedene, aklı etkisiz kılarak kendinden kurtulabileceğini düşünen insanlardan gelecek tasarımı beklemek de akıl karı değildir. Tarih, köleler adına bile özgürlük mücadelesini ancak özgür insanların verebileceğini göstermektedir. Ancak insan olmak, varlığının farkında olmak, Müslüman olmak, sorumluluk bilincine sahip olmayı gerektirmektedir. İnsanı insan yapan değerler fazlaca aşındığı için, insanlık yeni arayışlara yönelmiştir. Artık yeni bir "anlam çağı"nın şafağının sökmek üzere olduğunu söylemek mümkündür. Onurlu bir Müslüman olarak var kalabilmek, insanlığın gidişini doğru okumaya, bilgi ve değer

üretmeye, kısaca özne olmaya bağlıdır. Birbirimizle uğraşmak yerine Müslüman olmanın bize yüklediği hayati sorumlulukları hatırlamanın tam zamanıdır.

Biraz düşündüğümüz zaman İslam'ın yüksek değerlerine bütün insanlığın ihtiyacı olduğunu açıkça görebiliriz. İslam'ın uygarlığa vücut veren kök hücreleri, hâlâ dipdirdir ve kendisine uzanacak elleri beklemektedir. Daha önce bir uygarlık yaratmayı başaranlar, yeni bir uygarlığı daha kolay yaratabilirler. Bunun için aklın yeniden keşfedilerek hak ettiği itibara kavuşması, Müslümanların meydana getirdiği bilimsel birikimin eleştiri süzgecinden geçirilmesi, bilimin ve yaratıcılığın takdir görmesi gerekmektedir.

Müslümanlar, özellikle Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in teşvikiyle, insanlığın mevcut birikiminden en iyi şekilde yararlanarak yeni bir bilim geleneği yaratmayı başarmışlardır. Ortaya çıkan muazzam birikim Endülüs kanalıyla Batı kafasıyla buluşmuş, bugünkü göz kamaştıran bilimsel başarıların, hatta Batı uygarlığının temelini oluşturmuştur. Ne var ki, Avrupa aklı Kilise'nin ipoteğinden kurtarıp yükselirken, Müslümanlar aklı ihmal ederek malumata mahkum hale gelmiş ve bilim geleneğinden kopmuşlardır. Bu aynı zamanda Batı uygarlığının küresel ölçekte etkin olması, Müslümanların önemli bir kısmının da Batı'nın sömürgesi haline gelmesi demektir. Ancak bugün geline nokta mevcut insan anlayışı, bilim ve teknoloji, bırakın insanı mutlu etmeyi, insanlığın geleceğini tehdit etmeye başlamıştır. İnsanlığın yeni bir bakış açısına ihtiyaç vardır. Yeni bir bilim anlayışı, daha insani bir teknoloji, daha sağlıklı bir gelecek için zorunluluk haline gelmiştir. Bu durum, İslam dini ve Müslümanlar açısından bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Açıkça görülebileceği gibi, toplumların kaderini belirleyen, onların akla, bilime ve yüksek insani değerlere gösterdikleri ihtimam ve bunun gereğini yerine getirme olmaktadır.

Müslümanların bilim alanında esamesi okunmamaktadır. Eğer bu tespit doğru ise, bunun mutlaka birtakım sebepleri

olmalıdır. Tespitin doğru olmadığını söyleyebilmek için Müslümanların bilimde, teknolojiye var olup olmadıkları sorusuna olumlu cevap vermek gerekir. Aynı şekilde evrensel ölçekte değer üretme ve insanlığın geleceğini ilgilendiren sorunlara çözüm bulma konusunda bir şeyler yaptıklarını, sadra şifa bir şeyler söyleyebildiklerini görmek gerekir. İşin en kötü yanı, belki de ezilmişlik duygusunun doğal tezahürü olan bilgiden, bilimden ve değerden arındırılmış bir "güç"le, siyasi erkle bütün sorunların çözülebileceği şeklindeki yanlıgı adeta genel kabul haline gelmeye başlamıştır. Müslüman elbette toplumu daha iyi yönetme, adaleti hakim kılma iddiasında olacaktır. Ancak buradaki "adalet" Kur'an'ın kurucu ilkesi olan, evrensel boyutlu adalet olmak durumundadır. Mevcut adalet algısı, Kur'anî hassasiyetin ve evrensel boyutun gelenekle kırıldığı bir algıdır.

Dünyada okuma yazma oranının en düşük olduğu yerler, Müslümanların yaşadıkları yerlerdir. Kur'an'ın "oku" uyarısına rağmen, en az okuyan Müslümanlardır. İnsan hakları ihlallerinin en yoğun yaşandığı yer İslam ülkeleridir. Akıl, bilginin ve bilimin itibarsızlaştırıldığı ve bu ahlaksızlığın dinle temellendirilerek meşrulaştırılmaya çalışıldığı yerler de Müslümanların üzerinde buldukları topraklardır ve bu işi büyük bir iştihakla yapmaya çalışanlar da Müslümanlardır. Bilgi ve akıl itibarsızlaştırıldığı zaman, cehalet ve hamakat belirleyici olmaya başlar. Doğru ile yanlış, meşru ile gayrimeşru, hak-batıl birbirine karışır ve duygularla sorunların çözülebileceği gibi bir zehaba kapılmak mümkün hale gelir. Daha da ötesi, tepkisellik ve tepkisel davranışlar doğal karşılanır olur.

Amacımız karamsarlık yaratmak değildir. Bu olumsuz tablonun birden çok sebebi vardır. Bunları ayrıca tartışmak gerekir. Biz bu tablonun kader olmadığını düşünüyoruz. İnsanlığın yeni bir medeniyete ihtiyacı olduğu kanaatindeyiz. Yeni bir bilim paradigmasına, yeni bir metafiziğe ve yeni bir değerler sistemine ihtiyaç vardır. İslam'ın temel kurucu ilkelere hareketle yapılacak yeni bir medeniyet hamlesi, in-

sanlara biraz nefes aldırabilir. Bunun gerçekleşebilmesinin yegane yolunun bilim ve bilginin gücüne sahip olmak ve evrensel ölçekte değer üretmek olduğunu düşünmekteyiz. Bilimsel bilgi, bilimsel yöntemle üretilmiş olan, sistematik ve birikimli bilgidir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla din alanında kavram kargaşası had safhadadır; Müslümanların kafaları karma karışıktır. Eleştirel düşüncenin gelişmesi, dini argümanlar kullanılarak engellenmektedir. Din ve gelenek iç içe girmiş; din gelenek haline gelmiştir. İlim-bilim ayrımı, arayış içindeki bazı kimselerin önünü kesmektedir. Malumat bilim zannedilmektedir. Yöntem konusunda ciddi bir bilinçlilik halinden söz etmek pek mümkün değildir...

Türkiye'de ilahiyat alanında, 1953-2010 tarihleri arasında yaklaşık 10.000 civarında yüksek lisans ve doktora tezi yapılmıştır; yüzlerce çalışma da devam etmektedir. İslam'la ilgili kütüphane raflarında yerini almış; kitapçılarda müşteri bekleyen binlerce kitap vardır. Bir yüksek lisans tezinin en az iki yıl, doktora tezinin dört yıl aldığını düşünenecek olursak, ne büyük bir emek harcanmış olduğunu biraz tahmin edebiliriz. İslam/İlahiyat Bilimleri dediğimiz Tefsir, Hadis, İslam Hukuku, Kelam, İslam Mezhepleri Tarihi gibi alanlarda bunca alıntı, göz nuru dökülerek gerçekleştirilen çalışmalar, pek çok kimseye birtakım unvanlar kazandırmaktadır. Ancak şu soruların ciddiyetle sorulması ve samimiyetle cevaplandırılması gerekmektedir: 1. Bugün Müslüman Bilim Geleneği'nden söz etmek mümkün mü? Bu gelenek hakkında sağlıklı bir bilinç mevcut mu? 2. Bu çalışmalar Müslüman Bilim Geleneği'nin neresinde durmaktadır; onun devamı sayılabilir mi? 3. Bu çalışmalar Müslümanların meydana getirdikleri muazzam kültür ve medeniyetin anlaşılmasına, evrensel bilime katkıların açığa çıkarılmasına ne kadar yardımcı olmaktadır? 4. Bu çalışmalar, evrensel bilime bir katkı niteliği taşıyorlar mı? 5. Bu çalışmalar din alanında bilimsel bir bilgi birikimi meydana getirebildi mi? Soruları daha artırmak mümkündür. Esas sorulması gereken soru bu çalışmaların ne kadar bilimsel ol-

duğu sorusudur. Biz cevap yerine, "malumat" ile "bilim" arasındaki fark üzerine düşünmeye davet ediyoruz. Malumatsız bilim olmaz; fakat malumatı bilim zannedenler, malumat yığınının altında ezilirler.

İlahiyat alanında "bilimsel faaliyet" adı altında harcanan emek, maalesef ciddi bir bilimsel bilgi birikimi oluşturabilmiş değildir. Hemen her çalışmada, işe sıfırdan başlanmaktadır. Çalışmanın Müslüman Bilim Geleneği'nin neresinde olduğu/ olması gerektiği konusunda ileri düzeyde bir hassasiyetin olduğunu söyleyebilmek pek mümkün değildir. Oysa, geleneğe en fazla ihtiyaç duyulan alan, bilimdir. Bilimsel gelenek olmayanca, yöntem de, katkı da, birikim de olmaz.

Bilimin ilk adımı, malumat ile bilim arasındaki farkı fark etme ve tasniftir. Görebildiğimiz kadarıyla, İslam'la ilgili bütün bilgiler, herhangi bir tasnife tabii tutulmaksızın, dipsiz bir havuza doldurulmaktadır. Bunca emeğe rağmen, din konusunda üretilen, aktarılan ve çok kötü tüketilen en genel anlamda "malumat"ın ne İslam'ın daha iyi anlaşılması ve yaşanması konusunda, ne Müslümanların birtakım hayati sorunlarının çözümünde ne de evrensel ölçekte bilgi ve değer üretmekte verimli bir şekilde kullanılabildiğini söylemek mümkündür. Bilimsel bilgi üretmeyi mümkün kılacak bir birikim oluşturulabilmiş değildir. Çalışmalarda ciddi olarak yöntem sorunu vardır. Daha da önemlisi, ilahiyatçılarda ilahiyatın üniversite içindeki yeri konusunda sağlıklı bir bilincin olduğunu söylemek de biraz zordur.

Üniversite, esas itibariyle evrensel ölçekte bilim üretilen bir yerdir. Üniversitenin bir birimi olan ilahiyat fakülteleri de, bilim üretmek üzere bu yapılanmada yer almıştır. Yani ilahiyat fakülteleri, kendi alanında bilimsel bilgi üretmek üzere kurulmuştur. Bu gerçeğe rağmen, ilahiyatçıların önemli bir kısmının kutsalla uğraşmanın bireysel tatminini yaşamaktan mutlu olduklarını söylersek, pek de haksızlık yapmış sayılmayız. Modernitenin savurduğu Müslüman insanın tutuna-

bilmek için icat ettiği ilim-bilim ayrımı, olumsuzlukları meşrulaştırmayı kolaylaştırmaktadır. Müslüman bilim geleneğindeki "ilim" in Türkçedeki karşılığı "bilim" dir.

Bu tebliğ, İslami alanda bilimsel bir birikim oluşturabilmek, yöntem bilinci geliştirebilmek için sağlıklı bir tarih algısına, tarih bilgi ve bilincine şiddetle ihtiyaç olduğunu iddia etmektedir. Eğer İslam'ı ve İslam Düşüncesi'ni anlama konusunda harcanan emekler Müslüman Bilim Geleneği'nin devamı olamıyor ve bir birikim meydana getiremiyorsa, yeni bir bilim anlayışı ve yeni bir yöntemle yeni bir bilim geleneği yaratılabilir. Aslında insanlığın böyle bir yaklaşıma ihtiyacı vardır. İçinde yaşadığımız koşullar Müslümanlara yeni bir bilim geleneği yaratma gibi ciddi bir sorumluluk yüklemektedir. Bu yeni anlayışın kökleri Müslüman bilim geleneğinde hâlâ diridir. Yeni bir bilim geleneği yaratılabilir. Bu süreçte ilk yapılacak iş, adalet duygusu ile meşbu bir bilim anlayışının oluşturulmasıdır.

Bilimsel bilgi birikimli bilgi olduğu için, yeni bir bilim geleneğinin ilk koşulu bilimsel duyarlılık ise, ikinci koşulu tarih bilgi ve bilincidir. Geçmiş ve tarih arasındaki fark, fark edilmediği müddetçe, tarihin geçmişle özdeşleştirilmemesi pek mümkün olmaz. Tarih, geçmişten intikal eden bilgi, belge ve bulgularla gerçekleştirilen bir inşa faaliyetidir. Tıpkı insan belleği gibi, tarih de her daim yeniden inşa edilir. Tarihi inşa eden insanın ta kendisidir.

Tarih bilgi ve bilinci eleştirel düşüncenin gelişmesine de imkan sağlar. Ancak o zaman Müslümanların mazide kalan muhteşem birikimi layık ile anlaşılabilir. Müslümanların özellikle İslam'ın ilk asırlarında nasıl bir iştiaqla bilginin peşinde koştukları, bilim alanına nasıl katkı sağladıkları tespit edilebilir. Aynı şekilde, insanlığın mevcut birikiminden yararlanmak da ancak sağlıklı bir bilim zihniyetiyle ve öğrenmeye açık olmakla mümkün olabilir. Gelişmenin ve her türlü bilimsel faaliyetin temelinde yatan eleştirel düşünce de, bilgiye

ve belgeye dayalı düşünmeyi ibadet kabul eden; bilmekten, öğrenmekten zevk alan insanlarla gelişebilir.

Müslümanların maziye ve malumata mahkum olmaktan kurtulması, eleştirel düşüncenin içselleştirilmesine ve hayatın tüm alanlarında etkin kılınmasına bağlıdır. Gelişme ve katkı fikri ancak süreçler okunmaya başlandığında ortaya çıkabilir. Değişme konusunda duyarsız olanlar, elbette gelişmeyi umursamazlar. Bu bakımdan Müslümanların tarih algıları gerçekten sorunludur. Müslümanların değişiminin, gelişiminin önemini görmezlikten gelmelerinin sebebinin tarih algısında "süreç" boyutunun göz ardı edilmesi olduğunu düşünüyoruz.

Tarih algısı, Müslüman kültürde birden çok tarih telakkisinin iç içe bulunduğunu fark etmeyi imkansız kıldığı gibi, tarihin en temelde beşeri bir "inşa" faaliyeti olduğunu idrak etmeyi de zorlaştırmıştır. Tarih, tıpkı insan aklı gibi her an yeniden inşa edilir. Gelecek tasavvuru olanlar işe tarihten başlamak zorundadırlar.

Yararlanılan Bazı Kaynaklar

- Arkun, (2000), Muhammed, *Tarih, Felsefe ve Siyaset Üzerine Konuşmalar*, çev. Y. Aktay- C. Erdemci, Vadi Yayınları, Ankara.
- Evans, (1999), Richard J., *Tarihin Savunusu*, çev. U. Kocabaşoğlu, İmge Kitabevi, İstanbul
- Gökberk, (1997), Macit, *Kant ve Herder'in Tarih Anlayışları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Hollinger, (2005), Robert, *Postmodernizm ve Sosyal Bilimler*, çev. A. Cevizci, Paradigma, İstanbul
- Jenkins, (1997), Keith, *Tarihi Yeniden Düşünmek*, çev. B. S. Şener, Dost Kitabevi, Ankara.
- Karasar, (1998), Niyazi, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Nobel Yayınları, Ankara
- Onat, (2007), Hasan, "Bilim, Bilimsel Yöntem ve İslam/İlahiyat Bilimlerinde (Ulumu Diniyye) Yöntem Sorunu", *Modern Dönemde Dini İlimlerin Temel Meseleleri*, İSAM, İstanbul
- Özlem, (1986), Doğan, *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul

- Popper, (2005a), Karl R., *Hayat Problem Çözmektir*, çev. A. Nalbantoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Popper, (2005b), Karl R., *Daha İyi Bir Dünya Arayışı*, çev. İ. Aka, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Rickman, (2000) H. D., *Anlama ve İnsan Bilimleri*, çev. M. Dağ, Etüt Yayınları, Samsun.
- Schacter, (2010) Daniel L., *Belleğin İzinde*, çev. E. Özgül, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Togan, (1969), Zeki Velidi, *Tarihte Usul*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul
- Tosh, (1997) John, *Tarihin Peşinde*, çev. Ö. Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.